

КИЇВ · ХАРКІВ

ЗМІСТ

	Стор.
Указ Президії Верховної Ради СРСР	3
Привітання товаришеві Молотову	4
Володимир Сосюра — 3 книги „Марія“. Поезії	6
Л. Болобан, Л. Предславич — Рече та стогне Дніпр широкий. П'єса	9
Микола Шаповал — Тарасів дуб. Поезія	43
Омелян Розумієнко — Народження. Повість (закінчення)	44
Єва Нарубіна — Мініатюри	79
Петро Дорошко — Два сонети	80
Мих. Сергієнко — Хазяїн. Оповідання	81
Володимир Свідзінський — * * * Поезії	93
Павло Тичина — Григорій Сковорода. Стаття	94
Петро Падалка — Дещо про „Живописну Україну“ Шевченка. Стаття	101
Юрій Блохин — Естетичні погляди і творчий метод Івана Франка. Стаття	108
Бібліографія	
М. Р. — Вадим Собко. „Повісті моря“. Рецензія	124

Редакція: П. Ходченко (в. о. редактора), Ів. Сенченко, Ст. Крижанівський (заступники редактора)

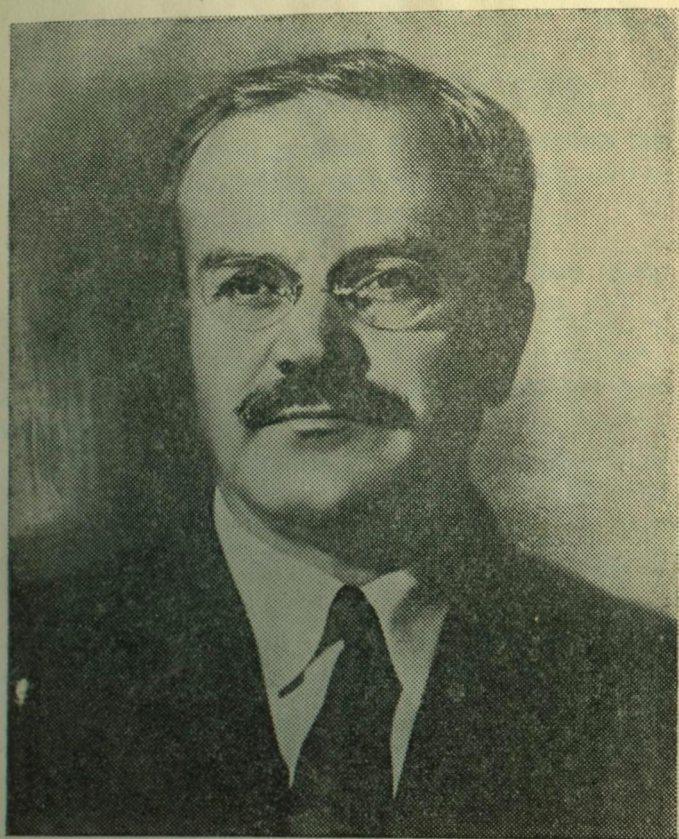
Адреса редакції: Харків, Чернишевська вул., 59. Тел. 7-37-82

Видає Державне Літературне Видавництво

34/111-205

УКАЗ

ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР

ПРО НАГОРОДЖЕННЯ ГОЛОВИ РАДИ НАРОДНИХ КО-
МИСАРІВ СРСР ТОВАРИША ВЯЧЕСЛАВА МИХАЙЛОВИЧА
МОЛОТОВА ОРДЕНОМ ЛЕНІНА

За видатні заслуги в справі організації біль-
шовицької партії, створення і зміцнення радян-
ської держави нагородити Голову Ради Народних
Комісарів СРСР товариша Вячеслава Михайловича
Молотова, в день його п'ятидесятиріччя,—
орденом Леніна.

Голова Президії Верховної Ради СРСР М. Калінін.
Секретар Президії Верховної Ради СРСР С. Горкін.

Москва, Кремль, 8 березня 1940 р.

МОСКВА, КРЕМЛЬ,

ВЯЧЕСЛАВУ МИХАЙЛОВИЧУ МОЛОТОВУ

ЦК КП(б)У в день Вашого п'ятидесятиріччя шле Вам, видатному представникові старої більшовицької гвардії, вірному учневі Леніна, найближчому соратникові товариша Сталіна — полум'яний більшовицький привіт.

Тридцять п'ять років Вашої активної революційної діяльності являють собою приклад самовідданого служіння справі комунізму, зразок більшовицької партійності і непохитної стійкості в боротьбі за лінію більшовицької партії, зразок войовничої непримиренності до всіх ворогів робітничого класу.

Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України шле Вам побажання здоров'я і бадьорості на довгі, довгі роки і дальших успіхів у Вашій невтомній і благородній боротьбі за щастя і процвітання всіх народів СРСР, за торжество безсмертного вчення Маркса — Енгельса — Леніна — Сталіна.

Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України.

МОСКВА, РАДНАРКОМ СРСР,

ТОВАРИШЕВІ МОЛОТОВУ

Дорогий Вячеслав Михайлович!

В день Вашого п'ятидесятиріччя Рада Народних Комісарів УРСР від імені українського народу шле Вам палкий більшовицький привіт.

Робітничий клас, колгоспне селянство, інтелігенція — всі трудящі нашого великого Радянського Союзу мають у Вашій особі, дорогий Вячеслав Михайлович, вірного учня Леніна, найближчого соратника товариша Сталіна.

Славний син великого російського народу, непохитний боець більшовицької партії, Ви, під безпосереднім керівництвом геніального Сталіна, достойно очолюєте найміцніший у світі уряд могутньої багатонаціональної соціалістичної держави робітників і селян. Ви віддаєте весь свій величезний досвід і організаторський талант справі комуністичного перетворення нашої батьківщини.

Радянський народ з гордістю відмічає Ваші видатні успіхи в здійсненні зовнішньої політики Радянського Союзу — мудрої Сталінської політики миру.

Великий український народ, воз'єднаний в єдиній українській радянській державі, пам'ятає і високо цінить Вашу, товариш Молотов, кипучу і плідотворну роботу на Україні, Ваше невпинне піклування про розквіт господарства і культури соціалістичної України.

Рада Народних Комісарів УРСР бажає Вам довгі і довгі роки працювати на благо народів Радянського Союзу, на благо нашої могутньої соціалістичної батьківщини.

Рада Народних Комісарів УРСР.

ВІД ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УРСР

Президія Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки в день Вашого п'ятидесятиріччя вітає Вас, дорогий Вячеслав Михайлович, — голову радянського уряду, визначнішого керівника більшовицької партії, найближчого і вірного учня і соратника Леніна і Сталіна.

Як видатний політичний і державний діяч, Ви на протязі своєї тридцятип'ятирічної партійної і радянської роботи всі свої сили, знання, талант нероздільно віддавали і віддаєте боротьбі за соціалізм, за зміцнення могутності радянської держави, за побудування безкласового комуністичного суспільства. Разом з Леніним і Сталіним, створюючи і виковуючи нашу більшовицьку партію, закладаючи основи соціалістичної державності, безпосередньо керуючи здійсненням гігантських завдань Сталінських п'ятирічок, здійснюючи Сталінську політику миру, завжди і всюди Ви проявляли себе вірним сином великого радянського народу, безмежно відданим справі комунізму, справі Леніна — Сталіна.

Український народ ніколи не забуде гігантської роботи, проведеної Вами безпосередньо на Україні для блага і розквіту нашої соціалістичної республіки, ніколи не забуде Вашої видатної ролі в справі воз'єднання великого українського народу в єдиній українській радянській державі.

Від імені всіх трудящих Радянської України, поздоровляючи Вас з високою нагородою — орденом Леніна, бажаємо Вам, дорогий Вячеслав Михайлович, ще довгих і довгих років такої ж кипучої і плідотворної діяльності на благо нашої соціалістичної вітчизни, на радість нашому великому радянському народові.

Президія Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки.

м. Київ. 9-III 1940 р.

ВІД ЦК ЛКСМ УКРАЇНИ

Дорогий Вячеслав Михайлович!

Центральний Комітет Ленінського комсомолу України від імені комсомольців і молоді в день Вашого славного п'ятидесятиріччя шле Вам, вірному учню Леніна, найближчому соратникові товариша Сталіна, керівникові першого в світі радянського уряду — полум'яний комсомольський привіт.

Молодь нашої батьківщини вчиться у Вас безмежної відданості справі партії Леніна — Сталіна, вчиться любити свою батьківщину, боротись за її щастя і процвітання, вчиться ненависті і непримиренності до всіх ворогів партії і робітничого класу.

Щаслива молодь квітучої Радянської України в праці, відпочинку і навчанні завжди відчуває Ваше батьківське піклування і увагу.

Бажаємо Вам, Вячеслав Михайлович, на довгі роки здоров'я і бадьорості, радісної праці для дальшого росту і зміцнення нашої великої соціалістичної батьківщини, для торжества великого вчення Маркса — Енгельса — Леніна — Сталіна.

ЦК ЛКСМ України.

9-III 1940 р.

Володимир Сосюра

З КНИГИ „МАРІЯ“

***

Вітер і панелі. Я давно вже в місті.
Тільки не про нього зріє пісня ця.
Сниться мені поле, вечори барвисті,
береги пахучі рідного Дінця.

Трави, довгі трави, верби і осики,
у вікні знайомий каганця огонь,
і, над синім ганком, дорогі навіки,
голубі акорди розлива гармонь.

У пилу дороги, ті тини кривенькі,
де в чаруйні клуні місяць загляда;
гай, де ми збирали восени опеньки;
роки ті далекі, що знесла вода...

Щастя те рум'яне, що з вітрами тане,
що в холодних далях зіркою сія,
і в вікні обличчя, вже таке туманне,
як далека юність, як весна моя.

Вітер і панелі, гомін, гул і дзенькіт,
від огнів заграви в тверді голубій.
Чому ж мені сняться ті тини кривенькі
і в траві холодній перепела бій?

Осінь. Вечора огні.
Синь і синь навколо.
Сиротливе вдалині
перекотиполе.

***

Чути перепела бій,
у росі калина.
Україно, краю мій,
лісне тополина!

***

Ні, не кажи, що ти вродлива,
що ти струнка і молода.
Твоя краса, мов час мінлива,
спливе, як по весні вода,

що голубим Дніпром гуркоче,
як це не раз уже було...
Настане час, зів'януть очі
і зморшки вкриють це чоло.

І хай тоді сивіють брови,
і кров у жилах погаса.
Краса душі, краса любові
найвища на землі краса!

ЗОЗУЛЯ

Знов шафранний вітер віє
ароматом ніжних кос,
і в бокалах конвалії
голубі перлини рос.

Ми зривали ті бокали,
як зірвав я юнь твою.
Довго, довго кукувала
нам зозуля у гаю.

Ми пішли чужі, не чулі,
не промовивши: „Прощай!“
Набрехала нам зозуля,
обдурив зелений гай.

ЯК БИ!

Осінній вечір, Сині клени
над тихим золотом стежок,
і павутиння, й крик сирени,
і молодий прощальний крок...

Давно, давно... Біліють скроні...
Я не сказав їй: „Підожди!“
І щастя в хусточці червоній
пішло від мене назавжди.

А небо коліру опала,
і осінь та ж і синя мла...
Як би ж, як би то юність знала,
і старість мудра могла!..

МИТЬ

Заснуло сонце в павутинні,
немов дитя, між віт густих.
Твоїх очей криниці сині
відбили тьму зіниць моїх.

Прозоро й легко так над нами
і в нас... О, щастя вічна мить!
І літо бабине стежками
за нами тепло шарудить,

мов шамотить: „Усе — омана,
і ви, й цей сад, і я сама.
Всіх нас, як смерті час настане,
покриє саваном зима.

В землі зотліють ваші жили,
і губи ці, що щастя п'ють,—
і ці стежки, де ви ходили,
холодним снігом зацвітуть“.

„Нехай і так“, шепнуло серце:
„Та поки в жилах б'ється кров,
із небуттям у вічнім герці,
нас все вперед веде любов!“

Грудень 1939 р.
Київ.

Л. Болобан, Л. Предславич

РЕВЕ ТА СТОГНЕ ДНІПР ШИРОКИЙ

П'єса на 3 дії за мотивами народних
легенд та творів Т. Г. Шевченка

ДІЙОВІ ОСОБИ

Свирид Савчук — селянин.
Оксана — його дочка, молода дівчина.
Дід.
Мусій } парубки.
Семен }
Орися }
Зінька } дівчата.
Тетяна }
Василь }
Микита } дворові.
Василина }
Махтей — селянин.
Івась — підпасок.
Вячеслав (Славек) Барковський — син поміщиці.
Георгій Павлович Черненко — його дядько, миро-
вий посередник.
Пан Робук — економ.
Отець Никодим — піп.
Ферапонт Кіндратович (Хомка) — писарчук Черненків.
Урядник.
Соцький.

Селяни, хлопці, дівчата.

Діється літом 1861 року, недалеко від Канева.

ДІЯ ПЕРША

На луках коло Дніпра. Вечір.
Дівочий танок. Навколо хлопці.

Дівчата (співають):

Ой, молодая молодице,
Ой, вийди, вийди на вулицю,
Розпали дівкам купальцю!
Ой, як маю виходити,
Вам купальцю розпалити?
В мене свекорко — не батенько,
В мене свекруха — не матінка.

Положить мене пізній себе,
Ізбудить мене раній себе,
А до кужеля біленького,
А до каменя важкенького.
Нехай той кужіль покличиться,—
Мені спочинути хочеться.

Зінька. Ой, дівчатка! Що ж це ми співаємо - виспівуємо, а ще й вінків не наплели!

Дівчата.— А вже й Купала час прикрашати!

— Я вже ось сплела!

— І в мене — ось який!

Зінька. Та це ж мало! Сідайте ще... *(Група дівчат сідає; інші одійшли вглибину).*

Мусій. Плети, Зінючко, плети, а я допоможу! *(Моститься біля неї).*

Зінька. То й допоможи... Ти б квітів назбирав!..

Мусій. А я й догадався!.. *(З капелюха, що держав під полою, висипав на голову Зінці купу квіток. Загальний сміх).*

Зінька *(задеривувато, б'є Мусія вінком по голові)*. Ах ти ж такий! Парубок. Зінько! А чого це ти на стежці сіла? Гляди, щоб не приснилось чого...

Зінька. Куди ж ця стежка?

Василина. Оце яром як піти, ця стежка просто аж до Чернечої гори.

Дівчата.— Я б увечері туди нізачо не пішла!

— Кажуть, що вночі на березі щось ходить.

Орися. Ой, не розказуйте, не спатиму!

Дівчина. А чого ж воно ходє?

Орися. Хіба не чула, що піп у неділю казав: хто душу свою гріхами згубить, то й на тому світі не матиме спокою. Вовкулакою обернеться, або ману яку на людей напустить...

Василина. Попові за казання люди гроші платять... Я вам краще розкажу, що вчора у дворі почула. Гараська погонича знаєте?

Дівчина. Кривий Гарасько. Ну, ну...

Василина. Та отже. Сидить він оце якось на нічному коло вогнища. А конюхи ще два, що з ним на нічному були, і послули... Аж чує, щось згори за водою пливе... Човном ніби. Пристало до берега й виходить до нього такий собі дід у шапці з сивими вусами. Хтів було вже побудить хлопців, так такий на нього ляк напав, що ноги як прикипіли... А той дід сідає, руку до вогню простягає й питає: „Чиї це ти коні пасеш, Гараську?“

Голоси.— Знає, диви?

— Так це ж, мабуть, сам він і був!

— Що розказують про батька Тараса?

— А він знає... Все знає!

— Та тихше! Ну, ну!

Василина. А Гарасько й відказує: — Пані Борковської коні! — „А луг чий?“ — „Й ж, — каже Гарасько. А той все чисто на папір записує і на грудях ховає. — „А поле чие?“ — питає. — І поле Борковської. — „А ти чий?“ — Та тієї ж, голубе, пані. „Е, — каже тоді цей дід, — мало ти тямши ще, Гараську!“... Зняв шапку, поклав на землю й показує: „Оце стільки землі твоєї пані, як під шапкою, а то все кругом тепер вже людське. Ну, та не довго вже пасти — ще до Пречистої тільки!“...

Голоси.— О, бач, і цей каже до Пречистої!

— Егеж, — ще два місяці, до Пречистої тільки...

— Ну, далі, далі...

— Що ж той дід?

Василина. Одягнув шапку, сів у човен, одіпхнувся... і де й дівся зразу...

Вглибині чути сміх, жартома ворожать, виспівуючи

Кроковее колесо
Вище тину стояло,
Много дива видало.
Чи бачило колесо,
Куди милий поїхав?

Голоси.— Та це ж не все ще!

— А що, що?

Василина. Гарасько так перестрашився, що трохи не вмер. Дівчата.— Ходив вже й до попа, щоб той помолити за його від неполоху. Та піп ще й вилаяв його. Брепеш ти, — каже, — або тобі приснилось!..

— А пан Робук у дворі як почув тее, як запіниться: „Хвіч-міч, — кричить, — не буде з тог о ніц! А як будеш мені отаке патякати, то на конюшні одсв'ячу батогами!“

Друга група наближається, співаючи: „Кроковее колесо“ і т. д.

Мусій. Та хіба ж так ворожать?! Ось глянь, Зінько, що то у воді?

Зінька. Ну, не бачу... Здається, рак...

Мусій. Отакий в тебе чоловік буде рачкуватий!

Зінька. А щоб тебе! Я помилилася, — я побачила сома.

Мусій. То будеш ти в нього жінка сьома!

Зінька. Ой, що ж це я брешу, — це мені трапилась щука!

Мусій. Ох, нещасна твоя доля, Зінько, не життя тобі буде з ним — сама мука... *(Сміх).*

Дівчина. У нас уже вінки готові, а парубки ще й гілцьця не вирубали! *(Заспівує, дівчата підхоплюють).*

Дівчата.

Ой, наші хлопці
Недбайлиці,
Не вирубали
Купайлиці.
Ой, якби вони
Про нас дбали,

Нам купайлицю
Вирубали.
Нам купайлицю
Вирубали,
Нас на вулицю
Викликали.

Парубки. Та вирубаємо, ще й на вулицю викличемо!

Мусій *(заспівує)*.

Коли б уже вечір,

Та й повечоріло...

Всі.

Тоді б мое серце

Та й повеселіло...

(З піснею виходять).

По паузі входить Свирид і Махтей з косами.

Махтей. І що його тепер у світі робить,— один бог святий знає...

Свирид. Та то, може, у дворі наплутали, а тобі й здалося не знати що...

Махтей. Е—ні, не кажи, Свириде... Це вже пан Робук щось намірився... А вчора,—я й не туди,—чого це він, дивлюсь, понад вівсами лінійкою котить? Під'їхав до мого лугу, сюди-туди крутнувся та й повернувся коня до двору... А сьогодні вдосвіта приходу — порпаються вже двоє.

Свирид. Рів копати? Отак просто через лужок?

Махтей. Атож... Став я їх розпитувати... Сам, кажуть, пан Робук послав...

Свирид. Щоб наважився він дідівське посідання рушити? Та й отця Никодим як царську грамоту читали... А потім знов у мене ж у хаті розказували... Ти ж тоді був, здається...

Махтей. Читать вони читали... А ми, конешно, слухали... От тепер я розібрав, що воно й до чого... *(Безнадійно)*. Одріже!

Свирид. Та де ж це видано... Щоб луги, на яких з діда-прадіда... Та й стара пані, мабуть, скоро повернеться... Вона ж пам'ятає...

Махтей. От-от! Слухай, Свириде... Оце ж я й надумав. Чи не спромоглася б твоя Оксана відписати до старої пані...

Свирид. Скаржитися? Боже тебе борони. Та він як дізнається, то ще гірше розлютиться.

Махтей. Та ні, Свириде... Я ж тільки, щоб нагадати їй...

Свирид. Та зажди по... Вже й не таке бачили... Минеться й це...

Махтей. Я б не нарікав... Коли б не діти...

Свирид. Обійдеться, дасть бог... А він все бачить... Сказано ж бо — всевидящий і справедливий...

Вбігає Оріся.

Оріся. Драстуйте... Дядечку Свириде, я хтіла вас спитати... Де Оксана?

Свирид. Як де? А хіба її з дівчатами нема?

Оріся. Та ні ж бо... Вже скоро й гільце...

Свирид *(встає, клопотно)*. От тобі й маєш... То це вона, певно, мене з поля чекає... Ось, бач, як забалакалась... *(Йде)*. Ходімо, швидше.

Махтей. Та вспіється... Оксана в тебе одначка,— видно своєвольниця.

Свирид. Е, як то можна, щоб дівчина не погуляла досхочу... Нехай гуляє, поки гуляється, нехай співає, поки співається... *(Виходить швидко, Махтей за ним. Оріся теж пішла)*.

З другого боку чути пісню, що почав її жіночий голос.

Оксана.

Вітре буйний, вітре буйний,
Ти з морем говориш,—
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай сине море.
Воно знає, де мій милий,
Бо його носило;
Воно скаже, сине море,
Де його поділо.

Коли плаче, то й я плачу,
Коли ні — співаю.
Коли згинув чорнобровий,
То й я погибаю.
Тоді неси мою душу,
Туди, де мій милий,—
Червоною калиною
Постав на могилі!

Оксана виходить на сцену.

Оксана *(одразу зупинилась)*. Ой! І верба вже! Так, виходить, що я таки прийшла!.. Я ж не хотіла! Я ж зарікалась... Чудне ж ти, ой, чудне, закохане дівоче серце!.. Як він оце прийхав знов, то де й поділися мої думки дитячі... Ай, сором! Тікати з цього місця! Щоб ніхто, щоб і він не бачив... Щоб не зустрінути його... *(Хоче вийти. З другого боку вибігає Оріся)*.

Оріся. Оксано, Оксано, Оксаночко! Куди ж ти?! *(Оксана зупинилась)*.

Оксана. Це ти, сестричко?

Оріся. Чого ж це ти спізнилась?

Оксана. Та поки впоралась, то ви далеко вже зайшли...

Оріся. А де ж вінок твій?

Оксана. Та я й не знаю... чи плести?

Оріся. То мерщій сідай сюди, удвох сплетемо... Ось бачиш, яких я квітів назбирала: волошки, матірки...

Оксана. Еге... і чебрець...

Оріся. Оксаночко... *(Питулилась до неї, інтимно)*. А панич.. прийде?

Оксана. Казав... та я чогось боюся...

Оріся. Ото!.. Маленька!.. А як по папороть торік ходили? Пам'ятаєш? Та в лісі, тремтячи, удвох палкого цвіту стерегли?

Оксана *(посміхнувшись)*. Аж дух затисне, як згадаю!

Оріся. А як дожидали отут, над кручею, аж поки зірка в небі не займеться?

Оксана. І вірили, що тільки ми бачили її...

Оріся *(обняла Оксану)*. А чого ж тепер?..

Оксана. Тепер не те... Сестричко! *(Пригорнулась до Орісі)*. Якось мені тоскно,— і раптом радісно...

Оріся *(тихо)*. А він... гарний... чорнявий...

Оксана. Орісечко, не треба!

Оріся. Він не казав тобі? *(Пауза)*. Тоді увечері... отут біля верби...

Оксана. Тоді увечері він так багато говорив... Розказував, як люди по чужих краях живуть... Та не таке все, як у нас. Здається, слухала б і слухала його без краю — аж у голові горить!.. Так хочеться багато знати про все, щоб краще й нам було... Хоч довга це наука, та так би і пішла за ним...

Оріся. А він сказав... що любить?..

Оксана *(стріпонулась)*. Ще не сказав... Та я боюсь, що скаже... Ой, сестро, ніч яка!.. Як солодко у серці... і страшно...

Оріся *(обняла Оксану й тулиться до неї щокую)*. Оксаночко! *(Тягне Оксану за собою)*.

Оксана *(пручається)*. Не знаю... чи йти...

Оріся *(тягне рішучіше)*. Ходім... ходімо... *(Вийшли)*.

Згори входять Славек і Черненко з Ферапонтом.

Славек. Ні, дядю Жорже, ти просто не розумієш, який я радий, що ти прийхав... Тільки ти обіцяв прийхати раніше...

Черненко. Бачиш, з підписуванням уставних грамот виникають непорозуміння...

Славек. А так; мама просить допомогти тут з маєтком, щоб не ви-
ршував усього сам економ. Вчора я одержав листа з Парижа... Тобі по-
клін, звісно, а також тьоті і Зізі. Але що ти прибув сьогодні, це навіть,
краще...

Черненко. Коли я вже тут, то мамі годі турбуватись за свої землі...
Ферапонте! (*Передає плащ*).

Ферапонт (*підхоплює плащ*). Слухаю, Георгій Павлович... От бачи-
те, я ж казав, що ми встигнемо якраз на гульбище.

Славек. А до того ж сьогодні Купала; гадаю, ти не пожалкуєш...
Я просто заздрих тобі, що ти їдиш скрізь по селах. Адже тепер ти маєш
змогу почути просто з народних уст найцікавіші слова й пісні. Слова на-
родної мудрості, нової радості й щастя вільного народу.

Черненко. Правду сказати, Славеку, мені за цими уставними гра-
мотами майже не доводиться слухати протинародних пісень. (*До Фера-*
понта). Їдь до двору і скажи пану Робуку, що я приїхав...

Ферапонт. Слухаю, Георгій Павлович...

Черненко. Або краще пошли фурмана. А сам повертайся сюди...
і між хлопцями... Зрозумів?

Ферапонт (*повернувся, радо*). А як же! Все буде як слід... Та я вже,
Георгій Павлович, дещо тут зметував... (*Іде*).

Славек (*під вербою, мрійно*). Знаєш, дядя, за останні дні я почав
якось так скупчувати свої думки, якось так зосереджуватись!...

Черненко (*підійшов до нього*). А тобі це особливо потрібно тут
на сільському ґрунті після Петербурга.

Славек. Який величний неповторний час! Тож подумати: пута, що
сковували людство, скинено!.. Це могутній акт височайшої волі!..

Черненко. Але пайголовніше, Вячеславе, попереду: як це положення
провести в життя?

Славек. Я всім своїм еством відчуваю цю грань, на якій ми стоїмо...
Мені здається, що я слухаю чудову симфонію...

Черненко. Бачиш, мені теж доводиться багато чути... Обов'язки ми-
рового посередника — це дуже відповідальна робота.

Славек. Бути посередником між народом і царем — це великий, по-
чесний обов'язок... Перед лицем всього світу, перед лицем історії...

Черненко. Але доводиться бути не тільки об'єктивним посередни-
ком, але й...

Славек. Провідником нової ідеї в народі!..

Черненко. Да. І здійснювати височайшу волю, себто часто впливати,
примувати, навіть... От у неділю я хочу закінчити у вас підписування
уставної грамоти. Пан Робук, очевидно, ступив на непевний шлях. Як зу-
стріли ваші мужики маніфест?

Славек. Дуже активно! Нас з отцем Никодимом просто замучили
оцим читанням і перечитуванням.

Черненко. Не було яких броженій, чи якихось уїдлих запитань?

Славек. Та їх не розбереш... Мені здається, вони чогось чекають...
А після похорону Шевченка на Чернечій горі... Ну, та я тобі потім роз-
кажу, а то вже он дівчата йдуть...

Черненко. Ні, ні розкажи зараз...

Славек. Та це пусте...

Черненко. А що таке? Розкажи.

Славек. Та, розумієш, хтось розпустив чутку, що Шевченко живий...

Черненко. І у вас теж? Ну-ну!

Славек. Що ходить між народом і читає маніфест. Тут уже доходить
просто до анекдотів. Ось на сороковини трапилась така історія. Зібрались
на поминки. Багато було селян, були й наші, засиділись аж до ночі, та як
не стало горілки... А в шинку вже всі спали. Постукав він у вікно, а Гурій Ми-
нович, шинкар, питає: „Хто там?“ Цей і каже: „Шевченко“... Як скочить
мій Гурій: „Агій! Ну-ну!“ Як закричить, а жінка у вереск!.. А тут, розу-
мієте, в шинку ночував урядник, так той шинель на плечі та так босий
і вискочив у вікно... Насилу заспокоїв шинкаря, що він не Тарас, а Варфо-
ломій Шевченко і прийшов по горілку... Ну й сміялися потім!

Черненко. Ну, Славеку, ти бачиш сміх там, де його нема. Тарас,
то, звичайно, не ходить, але ти не знаєш, як думки його в народі ходять...

Славек. Ну що ж, дехто з молоді читає.

Черненко. Та ти розумієш, які є двозначні місця про старовину в
„Гайдамаках“ або в „Тарасовій ночі“? А кобзарі які пісні виспівують та
розказують? Ні — тут хтось та ходить!

Дівчата співають за сценою і потім виходять з парубками.

Дівчата.

Ой вербо-вербице,
Час тобі, вербице,
розвиться,
Час тобі, Іваньку,
жениться...

Славек. Драстуйте, панове громадо! (*Черненко теж вітається*).

Всі. Драстуйте. Добрий вечір!

Василина. Так давайте ж ворожити з вінками! Вибираймо Купала!

Орися. Оксана найкраща, її за Купала!

Зінька. Авжеж Оксана! Та ж складно так ніхто не заспіває... І ви-
веде до ладу, та ще й сама вигадає...

В гурті деякий гамір. Дівчата підштовхують Оксану.

Черненко (*до Славека*). Стривай, це ж вона була на похороні?

Славек. Та вона ж, вона... Одна з дівчат, що несла Тарасову труну...

Черненко. Що той художник прозвав її українською Цірцеєю?..

Славек. Її, її...

Орися. Оксано, Оксано!

— Дівчата, беріть Оксану за Купала!

— Оксану!

Славек і Черненко теж просять, на фоні загального руху дівчат. Дівчата
підхоплюють Оксану. Садовлять у ямку й кладуть вінки навколо неї.

Орися. Дівчата, ставайте в коло!

Зінька. Оксано, роздавай вінки!

Василина. Кому свіжий — тому щастя й доля!

Кому зів'ялий — у шлюбі недоля!

Орися. В коло, дівчата, в коло! (Дівчата ходять навколо Оксани й співають).

Оксана (заспіває).

Купала, наша Купала!
Заграло сонечко на Івана!

Дівчата.

Де сходить сонце, сходить, там сяє,
Там мій миленький кониченька сідає.

Оксана кладе вінок на голову Ориси.

Дівчата (співають).

Ой, на городі буркун-зілля,
Ой, там Василько теше кілля.
Ой, теше, теше й витинає,
Свою доленьку проклинає.

Ой, доле ж моя нещасная,
Орису моя прекрасная,
Ой, доле ж моя нещаслива,
Орису ж моя чорнобрива.

Славек і Черненко стоять здалеку, спостерігають, згодом виходять. Оксана кладе вінок на Зіньку. Зінька виходить на середину кола й викликає собі парубка до танцю. Поки хлопці випихають Мусію, до Зіньки підскочив Ферапонт. Сутичка.

Мусій. А звідкіля це Хомка взявся?

Ферапонт. Кому Хомка, а кому й Ферапонт Кіндратович! (Стає в позу перед Зінькою). Ех, чи не забув я танцю купальського в Петербурзі?

Мусій. Забув, забув! Ти пригадай, а я потанцюю!

Зінька хоче помирити їх і починає танцювати з Ферапонтом, а Мусія хлопці відкликали набік.

Дівчата.

А летіло помело
Через наше село,—
Стовпом дим,
Стовпом дим.
Сіло спочивати
На Хоминій хаті,—
Стовпом дим,
Стовпом дим.
Хомова хата
Запалилася.
Приспів.

Ой, Хомова голова
Засмалилася.
Приспів.
А Зінька з radoшaми
Носить воду пригорщами.
Приспів.
Що залле, то займеться,
А Зінька засміється.
Приспів.

Дівчата танцюють. Зінька розмовляє з Ферапонтом, одійшовши набік.

Зінька. А чого це ви не в каптані з галунами, як раніше приїздили?..
Ферапонт. Бо я ж тепер не в покоях, а в канцелярії по вольному найму.

Василь. А ти ж був дворовим.

Ферапонт. Ну й що ж? Ослобонений по случаю маніфеста від усіх повинностей.

Василь. Чекай... А чому ж це нас, як читали бомагу, то дворовим іще два роки...

Ферапонт. Ах, який бо ти бевзь! Бомага — бомагою, та, як кажуть, на те шука в морі, щоб карась не зівав... Після маніфесту Георгія Павловича на мирового затвердили. От і їзимо ми фаетоном...

Мусій. Пан у фаєтоні, а він ззаду бідою... (Василь його відводить набік).

Ферапонт. А що у вас тепер по людях чути, коли височайше положення про волю й суди розпространяється?

Мусій. Та в нас... „розпространяється“... Обіцяв бог дати, казав заждати... (Оксана кладе вінок на Тетяну).

Дівчата.

Ой, Тетяно, тайся не тайся,
Таки тебе той Мусійко взявся.
Коло тебе не насидиться,
Він на тебе не надивиться.

Дівчата танцюють. Оксана виймає вінок і одягає на себе.

Орися. Ой, Оксаночко, лишенько!

Василина. Вінок зів'ялий!

Дівчата, засмутившись, сідають навколо Оксани й сумно співають.

Дівчата.

Як пішла Ганна до броду по воду. Кладка схитнулася, Ганна втонула...
Ганно моя, панно моя, Не косіте, люди, по луках трави...
Ягода моя червона! Що по луках трави—то Ганнина коса...
Та стала Ганна на хисткі кладки. Не ломіте, люди, по лугах калини...
Ганно моя, Ганно моя, і т. д. По лугах калини—то Ганнина краса...

Оксана повільно встає.

Зінька. Тікайте всі, бо кого Купала вловить, то вік ділуватиме. Тікайте. (Всі тікають).

Василь (затримує Мусію). І навіщо ти цього підпанка зачіпаєш, — лиха не оберешся!

Мусій. А чого ж він... Бач, язикатий знайшовся!

Василь. Та чекай. Хіба не бачив, що за ними верхи ще й урядник приїхав!

Мусій. То я його злякався?

Василь. А ти знаєш, чого приїхав цей Черненко?

Мусій. До панича в гості, чи що...

Василь. От, бач, нічого не знаєш. Він же тепер мировим посередником; отже приїхали вони, щоб підписували люди уставну грамоту, щоб годились на ті землі, що пан Робук казав.

Мусій. Дядько Славека?

Василь. Еге!

Мусій. Ти смієшся! Що на могилі Тараса книжечки роздавав? А на поминках про Запорізьку Січ розказував?

Василь. Ну, від панів завжди так. Поки говорять, удавай, що слухаєш, а як замовк — тікай світ-за-очі.

Мусій. Ні, Черненко не такий. Не стане він народ кривдити.

Василь. Та, може, перед Славкою посоромиться... Ех, темні ми, темні, що всі неписьменні... На Оксану тільки одна надія...

За коном дівчата співають тихо:

Ой, плавала утонька	А я тебе другою
Під млином,	Обійму,
Ой, давала Оксаночка	Я тобі правдоньку
Ручку двом.	Розкажу.
Ой, на тобі, милий,	Щиру правдоньку
Ручку мою,	Розкажу,—
А я тебе другою	Через кого на вулицю
Обійму.	Не ходжу.

На останніх куплетах дівчата зі співом виходять на сцену.

Тетяна. Ой, гляньте! Дівчата! Пан Робук!

Парубок. А й справді пан Робук іде!

Мусій. Про вовка помовка, а чорт пана несе!

Тетяна. А за ним Микита Фурман! Ой, буде нам!

Зінька. Ну то що, як Робук? тепер він нічого не скаже!

Орися. Та ж сам панич дозволив!

Василина. Ой, біжіть, хлопці, просить дозволу у пана Робука!

Кілька хлопців і дівчат вийшли назустріч. За сценою крик. Долітають окремі вигуки пана Робука.

Пан Робук. Знать не знаю! Хоч до дзябла в пекло! Отаву столічуть, а хто біндзє одшкодованне платиць! А займи но їх, Микито!

Входять пан Робук і Славек.

Пан Робук. Хвіч-міч, не буде з того ніц! Розпадлючився народ, що й... А, пся крєв, тікати? Василю!.. А ти куди, Олексю? А підійдїть по сюди! Ближче!

Славек (умовляючи його). Неможливо зараз не зважати на потреби самого народу...

Пан Робук (не звертає уваги). Ближче! Стань, кажу, ближче! Ну!

Василина. Я, пане Робук... Тільки на одну хвилиночку, вибігла... Щоб сказати паничеві, що...

Славек. Так, пане Робук, вона справді... того...

Пан Робук (до Василини). Брешеш! Підеш за мною! (До парубка). А ти, лайдако... Де твоя зарубка? Я тебе питаю, де твоя зарубка? Чому у комірного нема ще твоєї зарубки? Га! Бо я на твоєму носі, як бога кохам, виб'ю таку зарубку...

Славек. Пане Робук, ми, я вважаю, не мусимо забороняти звичай, що освячений віками...

Парубок. Я, пане Робук, у понеділок одроблю повинність, як належить...

Пан Робук. У понеділок? А, сакраменська потвора! У понеділок я тобі загадаю інше! (Повертається до Славека). Я хіба забороняю? Я тільки ласкаво прошу хлопів... забиратися з нашого луку... і толочити отаву на тих пасовиськах, що їм по закону наділили.

Славек. За Дніпром? Схаменіться!

Пан Робук. Схаменіться краще ви, доки не пізно!

Славек. А коли вже говорити про закон, то поки ще не підписано уставну грамоту...

Пан Робук (до Славека, хутко). Тсс! Хлопи тут! (До Василини й парубка). Ідїть собі! Чого стовбичите, як опудала? (Ті радо відходять. До Славека). Яка безсоромність! Яка безсоромність!! (До Василини й парубка). Стояти там! Гей, Микито, займи їх! (До Славека). Нех пан дарує, або ви не будете втручатися до мого розказу, або я... (Запально). Матко боска, тепер мені ясно цілком, чому так розпадлючився народ! Це ви, ви самі розводите це паскудство, аморальність... Це ж ви їм книжечки роздаєте! Добре навчили грамоти оту ледачу дівку Окс...

Славек (майже істерично). Замовкніть!.. бо я... за себе не ручуся!..

Пан Робук. Читайте... Читайте... Читайте їм Шевченка, аж поки вони не сплять маєтку, або вас заріжуть! (Підходить Черненко).

Черненко. Моє шанування, пане добродзею... А пан теж в песнях і таньках хлопів закоханий?

Пан Робук. А Георгій Павлович просто сюди? О так! Кедись я бйлем добри співак.

Черненко. Перепрошаю, що я турбую пана...

Пан Робук. До послуг пана...

Черненко (відводить його набік). Я навмисне вийшов сюди на Купала, щоб послухати, як між народом... А в неділю треба зібрати сход...

Пан Робук. Так, так, прошу пана... Отець Никодим в неділю після служби відправить молебня з хресним ходом, тоді можна й почати...

Черненко. Ми пізніше про все домовимось... Тільки тут треба бути рішучим, бо в народі щось негаразд із могилою Тараса... Я маю від губернатора секретного наказу... (Пішли. Мусій і Василь виходять, слідкуючи за ними).

Василь. Ну, чув? Я ж тобі казав, що вони вже знюхалися!

Мусій. Про кого, про кого, а про паничевого дядька ніколи б не подумав!

Василь. Сам тоді ходив по людях — розказував про волю...

Мусій. Це ж вони в неділю лаштуються...

Василь. Ну то як же це воно буде?

Мусій. А... Так як і було. Скличуть хазяїв, прочитають їм, а ті почухають, почухають чуприни та й почнуть по черзі хрестики ставити...

Василь. Нема порадирика нам на цьому світі!..

Мусій. А, може, і справді, як то кажуть — що батько Тарас живий? Василь. Коли б знав, що Тарас Григорович живий, не пожалів би грошей, що на чоботи зібрав, поїхав би й відшукав.

Мусій. Ну, а потім?

Василь. Упав би перед ним на коліна і не вставав би, поки він не порадить, що нам при оцій годині робити!

Мусій. На коліна поставлять тебе й без нього... (Придивляється на річку). Пливе щось!..

Василь. І, справді, за водою човен посувається...

Мусій. А в човні... Тсс...

Василь. Ходім за ним... назирці... (Вийшли).

Дівчата й хлопці вертаються зі сміхом.

Дівчата. Парубкам, парубкам! (Ферапонт виступає наперед).

Дівчата (співають).

Скакала жабка під гречкою,—

Біжить Хомка з гнuzдечкою.

Пожди но, жабко, нагуздаю,—

Піду Зіньку одвідаю.

Іде Хомка на конику,

Везе Зіньку в постоліку.

Парубки (співають).

Ой, летів черчик буйним вітром,

Не чули дівки зозулі літом.

Дівчата (співають).

Ой, на городі під буйним вітром,

Не чули хлопці зозулі літом.

Парубки.

А як почули — злякалися,

Та й під місточок сховалися.

Дівчата.

А як почули — полякалися,

У глуху кропиву поховалися.

Хлопці хапають гільце, ламають його.

Дівчата (співають).

Ой, на Купала вогонь горить,

А нашим хлопцям живіт болить!

Нехай болить, нехай знають,

Нехай Купала не ламають...

Дівчата.

— Ми знали, що ви Купала вкратете!

— Ми поставили вам гірше!

— У нас є краще!

Дівчата вибігають, хлопці за ними, Черненко теж вийшов. Славек затримує Оксану.

Славек. Чекай, Оксано!

Оксана (злякано). Ой, це ви?

Славек (з докором). Оксано! Чому це ти цілий вечір чогось наче тікаєш, цураєшся мене! Глянь, який вінок я сам тобі зібрав!

Оксана. Не треба, ой, не треба!

Славек. Оксаночко, стривай! (Швидко одягнув вінок їй на голову пригладив, ухопив за плечі, милується). Це найкращі квіти мого серця, що палають глибоко-глибоко!..

Оксана. Зів'яне, як і той...

Славек. Не кажи так! Поглянь, сьогодні вся природа тут святкує з нами і чарівну симфонію співає нам про щастя і любов!

Оксана. Ой, нащо ви такі слова?

Славек. Хіба не бачиш, які чудові перед нами розгортаються простори в нове життя, в майбутнє!.. Це пісні купальські навіяли на тебе смуток. Коли ж стомилась ти від чарів ночі, то ходім звідциль.

Оксана. Куди ж ми підемо?

Славек. Хіба не все одно... Куди поведе нас спільне почуття! Де праця чесна, ширість і братерство у пошані, де розквітне вся твоя душа, яку кохаю я найбільше в світі!

Оксана. Тоді скажіть мені, хоч — за що?

Славек. І сам не знаю. І збагнуть не можу. Як трапилося це... Тільки завжди в Петербурзі твоя усмішка все мені зоріла. Мабуть, що не схожа ти на манірних, злих, розбещених панянок. От за це тебе я уподобав і тепер уже нікому не віддам.

Оксана. Ні, ні, не здійсниться воно ніколи!

Славек. Хіба ти мені не віриш?

Оксана. Вячеславе!.. Я вірю. От не вмію розказати так... Я дякувати мушу за те, що ви мені широкий світ відкрили! У тих книжках, що ви мені дали, знайшла я так багато... Найбільш подобала Шевченкове писання... З цих віршів я знаю, що було, чого нема... І коли гляну перед себе...

Славек. Це ще не все! Це маленька частка того, що ти будеш знати, як моя дружина.

Оксана. Ой, що ви?.. А що скаже ваша мама!.. Як подивляться сусіди?

Славек. О, ми зметем ці забобони!.. Георгій Павлович, коли довідався, вітав мене...

Оксана. Ви сказали? Йому?

Славек. Так, так! Перед всією громадою я хочу в неділю заявити, щоб знали всі...

Оксана. Навіщо? Ой!.. (Закрила лице).

Славек. Ти гніваєшся? Прости мені... Коли б я знав, що ти... Оксано, я поважаю твою дівочу соромливість... Оксаночко... (Цілує її).

Оксана. Вячеславе! (Цілує).

Славек. Оксано, світ мені палає! Знайшов я своє щастя! (Цілує).

Дівчата вертаються зі співом. Оксана побігла їм назустріч.

Дівчата.

Ой на городі

Крокіс, крокіс.

Забрав чорт хлопців

Та й в ліс поніс.

Ходім, дівчата,

Дивитися,

Як будуть хлопці

Казитися...

Хлопці й дівчата танцюють парами, скачуть через вогнище.

Славек (до Черненка). Дядя! Я такий щасливий! Знаєш, дядя, тепер я мушу тобі сказати! (Показує на Оксану). Ось — моя наречена...

Черненко. Справді? Це несподівано...

Славек. Чому? Адже, згадай, ти сам про це не раз зі мною говорив: найперше — справжнє почуття...

Черненко. Чекай, чекай... Ти мене не зрозумів. То було в Петербурзі...

Славек. А тут воно й здійснилось! От в неділю після підписання грамоти я зроблю заручини... Ах, дядя! Який я радий, що вона — Оксана — перша переступить цей поріг!..

Черненко. Нашо ж так поспішати?

Славек. Я радію, що ми переборемо те тяжке минуле!..
Черненко. Без мами, без моїх порад?.. Це ж необачно!.. Ну, ми ще дома поговоримо...

Всі (співають).

Да купався Іван,
Да й у воду упав.
Да купався Клим,
Да й у воду вплив.
Да купався Іван,
Доведеться й нам.

Да купався Мусій,
Доведеться усім.
На калину роса впала—
У нас на вулиці Купала,
Купала на Івана...

Розбирають гілце. Стовбур топлять, пускають вінки на річку. Танці. Ігри.
Згодом молодь виходить.

Гамір поволі стихає, чути тільки далеку ліричну мелодію, що бринітиме до закриття завіси. Увійходить дід, обережно проходить, стежачи за тими, що вийшли. За ним назирці Василь та Мусій.

Василь (тихо Мусієві). Він!..

Мусій. Тихше, може щось скаже...

Василь. Чого б йому від людей ховатися?

Мусій. Від людей, мабуть, він не ховається, а панам на очі наворачивати не треба... А слухай но... Говорить...

Дід (тихо до себе). Чи знайду вас, чи побачу?..

Дід повернувся у другий бік, натрапив на хлопців. Василь злякано підвівся й не сміє нічого сказати. Дід собі став ніяково. Пауза.

Мусій (ніби не трапилось нічого незвичайного, до Василя). От, бач, і здибали... (До діда). Кого ви шукаєте, діду?

Дід (по паузі). Людей...

Мусій. Звідкіль же ви, діду?

Дід. З неволі, сину...

Василь. За що ж вас?..

Дід. За правду на світі караюсь...

Василь. А як же... там?

Дід. Лихо, діти, всюди лихо,

Ніде пригорнутися...

Мусій. А куди ж ви йдете?

Дід. Шукаю людей, сину, вольних...

Мусій. Та й ми не невольники...

Дід. Єсть на світі воля, а хто її має?

Василь. Я дворовий пані Барковської; кажуть, ще два роки бути, а це з вольноодпущених...

Мусій. Що так поманили, а з рук непушених...

Дід. Ага, то й у вас ще землю не нарізали?

Мусій. Оце ж на неділю з повіту приїхали...

Василь. Бомату, кажуть, підписувати: що панам, а що...

Мусій. Чи мужику перепаде що, а пани вже орють...

Дід.

Нехай!.. Орють лихо,

Лихом засівають...

А що вродить? Побачимо,

Які будуть жнива.

Хлопці кинулись до діда.

Василь. Ой, діду... Не знаємо, як вас звати... Та ми давно вас...
Мусій. По інших селах як? Ви ж скрізь ішли, то бачили...

Дід. Скрізь неправда, де не гляну...

Василь. То розкажіть же нам!.. (Пауза).

Мусій. Не тут тільки, ходімо десь далі...

Дід. Ходім, діти. (Пішли. Дід зупинився). Тільки скажіть мені: Свирид—
козака Івана Савчука син—ще живий?

Мусій. Живий, живий... А ви звідки його знаєте?

Василь (радо). Дід Свирид? Та це ж—Оксанин батько! (Пішли).

Бринить далекий спів.

Завіса.

ДІЯ ДРУГА

Садок біля Свиридової хати; далі—вулиця. Збоку—повітка. Свирид і дід сидять в садку.

Свирид. Ти знову нагадав мені той день страшний. Це ж сорок років за водою вже пішло. І як ти зважився тоді на пана руку зняти?..

Дід. Тієї ж ночі переплив на той бік. Понад річкою в очеретах ховались... А потім з ватагою хлоп'ят у лісах Волині!..

Свирид. І що тобі на думку спало? Такий тихий завжди парубок ти був...

Дід. Без милосердя і зла я різав все, що паном звалось... Не милував нікого... І сам не знаю, чого хотілось мені... Як очмарілий, три роки я ходив з ножами... До всього звик: до крові, до пожегів...

Свирид. Від бога все...

Дід. Всього, всього тоді бувало... А згоди справжньої і не було... Розбрелась ватага... Розійшлися, а мене дворові графські у житах собаками нагнали. На шибеницю спочатку приговор був... А тоді помилували нащось... І на каторгу заслали...

Свирид. Від бога все. Бо сам нічого чоловік не вліє.

Дід. Як прочув тепер про волю, захотілось [ще раз на рідну сторону поглянути]...

Свирид. От і привів господь... Одпочивай же, брате. Оксано, а ви-неси чого послати!

Дід. Понад Дніпром з гори на луки глянуть...

Вийшла Оксана, стелить у повітці рядно, подушку.

Свирид. Полеж з дороги, відпочинь...

Оксана (стелить). Отак буде добре?.. (До батька). А чого це ви, тату, не одягли нову мережану сорочку?

Свирид (до діда). А вона у мене чепуруха. (Оксані). Буде й ця...

Дід (взяв Оксану за руку). Як квітка виросла... Та й співаєш добре доню... Ще й грамотна, здається? Чи не пора вже йти, Свириде, і той...

Оксана. Ой, що ви, дядьку...

Свирид. А я й не силюю її. Нехай ще погуляє... Та й розуму ще набереться...

Дід. Немає кращого нічого, як дівоча недоторкана краса...

Оксана (зніяковівши). Лягайте спочивати, дядечку Петре! (Пішла).

Дід (задумливо). Аж ось де знов ім'я своє почує. Усе життя був втратив, качем та варнаком... Аж тут знов дівчина Петром назвала... Як тоді — давно давно — Олена звала Петрусем... (Пауза). Свириде, голубе, ще про Олену хотів тебе спитати...

Свирид. Та лежи... Нащо те давне згадувати?...

Дід. Померла?

Свирид. Узяв господь її невинну душу.

Дід. Розкажи, Свириде!

Свирид. Ото як тебе не стало... так десь через півроку... прийшла вона з Бендер, змарніла, чорна і на руках маленьке принесла... Хворіла-хворіла, зимою і померла. Старий Оленин батько, що прозивали Чумаком, як пам'ятаєш, теж не витримав, сердега, і втопився... Отож і кручу над Дніпром, що біля перевозу, так Чумаковою і досі звуть...

Дзвін у церкві.

Свирид. Вже й на Достойну дзвонять... Ну то я піду коло церкви погостити з ким... А коли там що, то й сюди їх приведу... А ти полеж, поки я повернусь. Слухай, брате, тебе ж, здається, у дворі тоді письма навчали?

Дід. Було, було...

Свирид. То прислужився б оце громаді... Бо знову як почнуть читати оті царські бомаги... А ми приєм, приєм, ну хоч убий — не втнем нічого... Все щось не те...

Дід. Того, що вчили в дворі, забув я... А потім згодом уже не скоро довелось навчитись... Трапилась і нам у кріпості одна людина. Зустрінути такого не доведеться вже. І той навчив.

Свирид. То це справді, як кажуть... що ти був разом із Шевченком?

Дід. Два роки у одній казармі жив. На муштру разом нас водили. На березі Арала сиділи вдвох, і він мені проказував і писане своє читав.

Свирид. А коли ти й батька Тараса знав, то наші дядьки від тебе не відстануть... Я зараз декого й приведу... (Дід зайшов до повітки. Виходить Оксана). Ти ж коло дому, дочко, будь... До діда нікого не пускай... (Пішов).

Вулицею йдуть дівчата.

Дівчата.

— А чого це староста не дозволив під церквою стояти?

— Тількищо з церкви люди посунули, а він як розкудахався!

— Мене аж костуром у плечі стусанув!

— Щоб не заважали хазяям казання слухати!..

— Та хіба сьогодні піп казання на дворі говоритиме?

— Авжеж, перед цілим сходом!..

Оксана. Сьогодні ж грамоту писатимуть!..

Дівчата.

— Хоч би ж глянути, яка та грамота?

— А мені тато ось так показували...

— Ну?..

— Йй-богу... Стала б я брехати? Вони з дядьком Павлом аж у Смілі до знайомого писаря їздили... Тільки ви нікому не кажіть, що я казала. Щоб той ім прочитав і все роз'яснив.

Оксана. Ну, що ж, прочитав?

Дівчата.

— Не знаю...

— Та чого ж ти не спитала в батька?

— Та й спитала! Вони як цикнули на мене, що мені й у голові запаморочилось!

— А мій дід ходив до Печерської лаври... (Розповідає тихо).

— І чого це ти, Оксано, до церкви не ходиш?

— А панич, — ось сміха було! — все озирается та очима так і нишпорить тебе.

Оксана. Дівчата, ходімо в хату!

Орися. А вчора на вулиці чом не була?

Тетяна. Ха-ха! Сказала — на вулицю! В неї тепер одна стежечка — поза городами та в панський сад.

Оксана. Оце, дівчино...

Тетяна. Ой, я, здається, не видержу й скажу!..

Оксана. Що ти скажеш?

Дівчата.

— Та годі вам! Он кобзар іде!

— А й справді кобзар!..

Тетяна. Ходім краще он до кобзаря!

Дівчата побігли.

Оксана. Чекайте! Що вона хотіла сказати? Чи винна ж я у тому, що серце щиро покохало? А тут сьогодні ще й на сході... Чи дочекають люди жаданої землі! Чи дійдуть згоди з мировим? А Робук?.. Ой, не вправиться панич зробити так, як мені розказував... Від думок аж тісно в голові... І знов мені ввижається острижена Лукія з її страшним пророкуванням:

... Не кваптеся

На панів лукавих...

Невже й мені судилося піти Бендерським шляхом?

Вбігає Василина.

Василина (до Оксани). Драстуй, сестричко! А чого це ти така?.. Ну, не сумуй! На, ось тобі панич передав! (Подає записку).

Оксана. Вячеслав?

Василина (обіймаючи Оксану). Вія, він! Переказував, щоб ти не турбувалася... і прийшла сьогодні до нього в сад...

Оксана (з острахом). Ой, ні... ні...

Василина. От яка ти, їй-богу! Саме щастя їй у руки пливе, а вона Та я б, бувши на твоєму місці... *(Пішли в хату).*

Входить Свирид, Махтей і кілька селян. Свирид зайшов до хати...

Селяни. Ой, просить та й просить у пана Робука, щоб левади на пасовисько ще відрізав, а то ж худоба видохне...

Махтей. Еге, казав, що наріже.

Селяни.

— Наріже — постій, діду, не вмирай, киселика дожидай...

— Ой, поки та бабуся та спече книші, то в дідуса не буде й душі...

Махтей. Його сила — його й воля. Однаково, як не підпишемо, він так забере...

Селяни.

— Думає, думає та й сказав. Поклади Робуку пальчика, він тобі лікоть відкусить!

Свирид вийшов з хати, підходить до гурту.

— І що його діяти? Один бог святий знає та добрі люди!

Свирид. А ходім, лишень, сюди... *(Веде селян до повітки).* Вчора у чері до моєї хати прибився один перехожий дід... Бувалий, видко... *(Зійшли в повітку).*

На вулиці кобзар, за ним молодь.

Голоси.

— Та заграй нам, діду, щось веселе, а ми потанцюємо!

— Я шага дам!

— Я черешень миску винесу!

— Краще заспівай нам, діду, як шляхту колись покарали!

— Ходім на майдан, там просторіше!

Кобзар. Тсс! Не можна співати — та ще й на майдані... Бог з вами Тишком - нишком у холодочку — щоб ніхто не чув... Ось бачите! *(Показує побиту кобзу).*

Голоси.

— Ой, лишенько!

— Всі струни порвано!

— Хто ж це вам, діду, таке вчинив?

Кобзар. Багато казати та мало слухати... Оце був у Кагарлику ярмарку, та як схопили мене оті посіпаки... Добре, хоч душу відпустили покаянне... А все за те, що батькове Тарасове співав.

Голоси.

— Та хіба співати не вільно?

— Он і в книжках Шевченкових писано!

— Та й нам про батька Тараса!

Кобзар. Е ні, годі вже!

Голоси.

— Хоч без кобзи — отак на словах!

— Про Тараса!

— Не відпустимо, поки не розкажете про Тараса!

Кобзар. Ну, ну!.. Тільки щоб не почули пани... *(Всі обступили кобзаря. З повітки виходять дід, Свирид, Махтей і селяни.)*

Селяни.

— То це, виходить, так і по інших селах...

— Скрізь люди зраділи, що землю дадуть...

— Авжеж — забудь ласощі: паслін і цибулю...

Махтей. А за гірку твою працю — візьми під ніс дулю...

Селянин. Виходить, що підписувати не треба?

Свирид *(до діда)*. То що ж ти мовчиш, діду, голубе? Кажи, що нам діяти?

Дід. А слухайте, що то він розкажує... *(Підійшли до кобзаря).*

Кобзар *(розповідає)*. І був він багатир страшенний. Куди не ступне, за ним гроші річкою течуть; і бідняків-голодрабів збиралось коло нього сила: всі доставали грошей повні пригорщі, а гроші ті були — його золоті слова. От його дуже не злюбили станові та десятники — бо такий багатир. Щоб загарбати його гроші, вони навели на нього сильний сон, поклали в ґрун та й почали нишком від людей ховати...

Голоси.

— І ніхто не знав?!

— Отак!

— Та я б їх!

— Тихо!

Кобзар. А батько Тарас був великий характерник. Що не закидають йому землею, тільки відійдуть — зирк! — а домовина та вже знов на могилі стоїть...

Голоси.

— Сама земля мерця не приймає...

— От який бо ти — він же не вмер!

— Тож пани так підстроїли!..

— Щоб навести на нього вічний сон!

Кобзар. Бились вони, бились... Бачуть, що непереливки. А народ почув, що його ховають, і теж туди. Гомонять — зібралось сила! Ну — панки тиць туди, тиць сюди. Кажуть, нічого вже з ним робити — поховаємо його так, як він заповідав... Та й тоді привезли його, щоб поховати на рідній землі — до нас сюди на Чернечу гору...

Голоси.

— Таки не вийшло по-їхньому!

— Бо за життя наказав...

— Це ж так і писано — серед степу широкого, на Україні милій...

Кобзар. Як привезли та стали здійсмати з воза домовину, то не здіймуть — така важка. Що не робили, ніяк не здіймуть. То мусили прикликати з села дванадцять дівок чесних, та аж ті зняли її. Та як розкрили ту домовину, то вона була повна різних списків та бомаг, а його самого там вже не було...

Голоси.

— Що ж то за бомаги?

— Та звісно — бомаги на землю!

— Справжні бомаги!

— Що пани від людей ховають? *(Шум).*

На вулиці з'являються Феранонт і Микита. Помітивши їх, хлопці штовхають кобзаря, щоб той замовкнув. Свирид, дід і селяни згодом одходять в сад.

Ферапонт. А тут ніби теж собі сход! (Показує Микиті, щоб назад, а сам підходить до гурту).

Голоси.

— А як же ті бомаги достать? І що ж нам,— нам, скажи, робити під скруту?

— А сам де він подівся?

Кобзар (підвівся, хитро). А то я вже не знаю... Тобі в рот покладає ще й розжуй... Одні кажуть, що його таки знов схопили і прикували Сибіру до великого дерева... Триста років має там стояти, аж поки не згниє те дерево. (Виходячи, тихше). Другі кажуть, і бачили його між людей — ходить і навчає... (Виходить).

Голоси.

— А ходить, ходить!...

— Звісно, ходить!...

Молодь виходить за кобзарем, Ферапонт за ними.

Дід (до селян). Не підписуйте, люди, панської грамоти! Щосили майтесь до першої Пречистої. Зійдеться народ з чотирьох кінців до могили А на другу Пречисту розриємо її і знайдемо там...

Селянин. Справжні бомаги?!

Дід. Ножі свячені!

Селяни.

— Ножі?

— Які ножі?

— Що це за ножі?!

Дід. Щоб ними різати панів!

Селянин. Ой, що він каже!

Свирид. Схаменися

Дід. Попів, що з ними заодно... чиновників, що їх пани оплачують

Селянин перший. Всіх, що в тонких жупанах з великими колами!

Селянин другий. Щоб остався самий тільки народ!

Пауза. Всі стоять непорушні. На вулиці чуто голос соцького: „А люди, на сход, на сход, на сход!..“ Заворушилися всі й мовчки посунули вулицею. Дід зайшов до повітки. Пауза.

До перелазу з другого боку підходить старий дідок.

Дідок. Га? Що? О, а де ж вони?.. Тьфу!.. Та ні ж: гомоніли, гомоніли... Отут таки... (Подивився вслід тим, що пішли). Щось заворушило село... загуло... Кого б це розпитати?.. (До чоловіка, що проходить). Моше, чого це люди так посунули під церкву?

Чоловік. Та приїхав мировий.

Дідок. Га?.. Становий? Ловлять кого?

Чоловік (кричить). Ми-ро-вий!.. Землю ділять!..

Дідок. Кого мирять?

Чоловік. Землю! Землю!.. Цар дав землю, ото ж пани тепер наділяють людям... (Кричить у вухо). Людям зе-емлю!.. Оце ж я поспішаю... (Пішов)

Дідок (стоїть на перелазі, безпорадно). А-а!.. Землю... Хе!.. Метушаться, метушаться та й втнуть з лемеша швайку. Ех, і ми теж гомоніли... ж згадаеш, коли Сміла... аж до Умані... А тепер, чи ж дадуть пани землю людям?.. Мабуть тоді, як сова світ уздрить, а в курки зуби виростуть... Та... я вже заробив за свій вік і без царя три аршини... Ех, і я був горіх, а тепер свистун... (Пішов).

глибини садку виходять Ферапонт і урядник. Ферапонт виймає папірця, відводить урядника і читає.

Ферапонт.

Позволь, монарх великодушный,
Тебя, отца, благодарить,—
И как детям во всем послушным,
Что мы чувствуем — открытъ.
Ты для спасения вселенной
С кругов архангельских слетел,
Воцарился и мгновенно
Много сделал добрых дел.

Урядник (кліпає очима).

Ферапонт. Ну? Як? Правда, здорово!.. Сам сочинив.

Урядник (бере папір, дивиться то на Ферапонта, то на папір).

Та... воно... звесно... так би мовити... здорово...

Ферапонт. От, от... Георгію Павловичу так сподобалось, що він хоче перед цілим сходом прочитать...

Урядник (туго думаючи). А воно ж... виходить... що це... благодареніє...

Ферапонт. А коли отаке благодареніє від сходу написати? То ще й нагородити можуть.

Урядник. Та хто зна... Звесно... Коли б той...

Ферапонт. А що? Коли грамоту підпишуть, то й благодареніє відразу. Серед них же все одно письма ніхто не тямить...

Урядник (збагнув). А це справді... той... Ще й чина можуть дати... То треба ж на сход...

Ферапонт. Це в мене ще не все. У мене цих віршів скільки хочете! Для дівчаток. Я їх поетичними віршами спокушаю — забаламучую. От не повірите: котра почує вірш про любов, то вже й готова!.. (Регоче).

Урядник (сміється). Го-го-го!.. Ти, я бачу, хлопець... того... гарний, бачу, хлопець.

Ферапонт. А тут же і село! Дівчата й молодіці — так просто з думки не йдуть!

Урядник. Та ти — орел!.. От тільки поспішай з тим, що тобі сказали... Розпнухай добре про цього біглого... як його... отого варнака... (Пішов).

Ферапонт. А якже, це я враз!.. (Ходить один). От іще! Ну й де того діда-каторжника знайти? Ходить мана якась... Чи він є, чи його, може, і нема... Розпустили чутку, а мені тепер морока... Хлопці у корчмі казали, що бачили біля Оксаниної хати... І де ж це її хата? Якраз нема кого спитать. О, хтось біжить! Йй-богу, Оріся! Теж ловке козенятко, чи не краща ще за Зінку... (Лукає). Куди це ви так розігналися?

Оріся. Ой, це ви? А чого ж це ви тут, а не на сході?

Ферапонт. От і не вгадаєте — дам що завгодно об заклад — не даєте!.. Ага, кортить? Дожи - даю, конешно, вас!

Орися. Ну й чого б це — не повірю. У вас же сила роботи... З нами бомаги пишете.

Ферапонт. Повірте, повірте! Як побачив вас отої вогняної ночі Купала, та ще як ловко через вогонь перескакували, то мене мов та іскрами обсипало і повне серце жару стало.

Орися. Таке вигадаєте!

Ферапонт. Я навіть з цього приводу один віршик стругнув. Ось.

Ой, горять, горять огні купальські,
Обсмалили в лузі грушу;
Скачуть дівоньки каналські
Ніженьками прямо в душу...

Орися. Це ви самі видумали?

Ферапонт (набик). Ключе!.. (До Ориси). Отож про вас, моя пташенка моя зозуличко. (Обнімає).

Орися (вирицаючись). Он хтось іде! (Ферапонт відскакує).

Ферапонт. Та нікого ж нема!.. Чого ж ви соромитесь?..

Орися (удає). Тут же можуть побачити, — ходімо краще в хату!.. Іще прочитаєте.

Ферапонт. У хату? Ну?! Я з охотою! Прочитаю вам найкращі і серця вірші... А де ж твоя хата?

Орися. Та зовсім близьенько — осьдечки! (Показує на хату Оксани).

Ферапонт. Ах ти ж, моя пташенка, так ходімо ж поскорій!

Орися (ніби щось згадала). Ой, тільки... Постійте отут хвилиночку, я гляну, чи нема дома матері... Добре? А тоді й вас покличу, Ферапонт Кіндратовичу...

Ферапонт. Жду, чекаю, виглядаю... Тільки поскорій!

Орися біжить до Оксаниної хати, але, не заходячи в двері, ховається за віткою і вибігає.

Орися. Насилу здихалась! Причепився нечистий! Тепер скоріше Василем! (Побігла).

Ферапонт. От так поетична пригода!.. Це ж просто неначе в Петербурзі несподіване побачення!..

За коном шум.

Микита (швидко входить). Ферапонте, Ферапонте! Хомко, де ти диш? Георгій Павлович кличе.

Ферапонт. Ну?! Що там?

Микита. Розкричався на всіх, що досі того діда не спіймали... Ході швидше...

Ферапонт (розгублений). Куди ж тут іти, коли... От досада!

Микита. Та на сход же! Бо там тепер таке робиться...

Ферапонт. От лихо мені з цим дідом!.. (Раптом). Та оце ж я сам і підстроїв, щоб спіймати отого окаянного діда... Ти почекай, а я швидко прийду...

Микита. Мерщій тільки... Бо ти ж знаєш, який він! (Пішов).

Ферапонт. Ну, як же пропустить такий випадок із цією чепурушечкою? Це ж просто дурнем треба бути! Ох, не терпиться!.. (Підходить до хати). Орисю, Орисю! (Виходить Оксана).

Оксана. Ой, хто це?.. А — це Ферапонт. Кого ви шукаєте?

Ферапонт. О!.. Ну - да... той... Орисю!..

Оксана. Яку це Орисю?

Ферапонт (незрозуміло). Та ту ж таки Орисю... що пішла сюди до Ориси.

Оксана. Я була в хаті, і Орися не заходила...

Ферапонт (розгублено). А хіба це той... не Орисина хата?

Оксана (розсміялася). Та ні ж бо! Кажу ж вам — це наша хата! (Виглядає на вулицю).

Ферапонт. От так штука! (Набик). От клята дівчина — обдурила!

Оксана. А коли вам Орисю, я можу показати її хату... Це он за яром...

Ферапонт. Та що там Орися!.. Я ж якраз до вас хотів зайти та побалакати... У вас же гості є, чи що?

Оксана (насторожилась). Які гості?

Ферапонт. Та кажуть, дід якийсь... Це родич батьків, чи так зайшов?

Оксана. Ніхто у хату не заходив, я не знаю...

Ферапонт. Та мені то нецікаво, я так... Але невже у вас нікого сьогодні не було?

Микита (за коном). Тпруу!.. Ну, скоро там? Коні не стоять... Тпруууу!!

Ферапонт. Іду вже, йду!.. (Тихо). Не розбереш, чи тут той дід. От сибірна дівка! Ну й село!.. (Пішов).

Оксана. Нащо він про гостей сказав? (Біжить до повітки). Діду! Дідусю! (Дід виходить). Ідіть скорій до хати!.. Бо я так налякалась за вас!

Дід. Найдужче той полохливий, хто щастя повні пригорщі несе...

Оксана. Щоб не дай боже не дізнались! (Зрозуміла). Дядечку! Ну, а як не донесе?

Дід. Краще вчасно надібрати, щоб не розхлюпати!..

Оксана. І це самісінька правда! От про це я давно вже хтіла вас спитати... Бо що більше по книжках читаю... що більше думаю... Невже не буде кращого життя?.. Скажіть, дядечку? Невже то все, що панч казав, одна маня?

Дід. Чужому серцеві не вір, дочко, гостри розум та обачність.

Оксана. Ой, дядечку, ріднесенький!.. (Задумалась, встає). То це ви мені те саме кажете, що й у Тарасових книжках:

А ще гірше, мої квіти,
Нерівню в світі полюбить... (Відходить).

Василь (вбігає). Оксано! А де-дідусь? Чуєте, діду... Оксано, іди сюди! (Оксана підбігла). Ніхто не підписав!!

Оксана. Справді?

Дід. Так таки всі відмовились? Всі?

Василь. Спочатку, як мировий зійшов із паперті, стало тихо, як

у вусі... Аж моторошно було... Тільки пан Робук стоїть, дожидає, бома держить... Всі мовчать... А дід Махтей візьми та й спитай про свою левачку, що з діда-прадіда вони там пасли... Не встиг пан Робук рота, ще роззявив, як закричали всі навколо: той про свою землю, той про луг та про городи Наостанку, всі як один — не будемо підписувати!

Дід. Ну, пани цього так легко не покинуть.

Василь. Та що, дідусю! Тепер там сход гуде, як рій! Коли б до біди не дійшло!

Дід. Ти, Василю, йди до Свирида, нехай він... Оксано, а винеси мені шапку... (Оксана пішла в хату).

Селянин (швидко підходить). Василю! Агов, Василю!.. Та невже пізнався?! Ну, що, вже підписали?

Василь. Та ні ще... Тільки...

Селянин. Ху!.. Дяка господеві!.. Атож мені ще як запишуть оту нивку, що Робук наділив, то лиха наберешся... Ходімо!

Дід. Я зараз!

Селянин. А там же нивка, нивка! То не вам кажучи, Рябко-як сяду, їй-бо, хвостом затулить... (Селянин іде. Назустріч Зінька).

Зінька (вбігає). Ой, Василю, лихо!.. Дядько Свирид мене послаб, щоб ти діда заховав...

Дід. Що там сталося?

Зінька. Почали людей хапати!.. Дядько Свирид як зчепились з пани, то й їх схопили і в розправу потягли!..

Дід. У, кляті!..

Василь. Буде лихо! Краще я вас заховав он туди до берега... за криву ницею у лозах пересидьте...

Дід. Ні, Василю... Годі вже сидіти! (Вийшла Оксана. Дід взяв шапку. Ти за Оксаною доглянь... (Пішли)).

Оксана. Що таке?

Зінька. Схопили батька, у розправу потягли...

Оксана. То треба рятувати!

Зінька. Як, Оксано?

Оксана. Я піду...

Зінька. Куди?

Оксана. Не знаю...

Зінька. Кого тепер просить? Сам Черненко наказав.

Оксана. Я побіжу до Вячеслава...

Зінька. Чого?!

Оксана. Нехай він порятує батька...

Зінька. Навряд, Оксано!..

Оксана. Щоб панич не допоміг? То пану Робуку я впаду в ноги!?

Зінька (затримує її). Нічого вони тобі не допоможуть. Там мировий лютує, а Робук — той сказивсь!.. Сестричко, не мордуй себе!..

Оксано. Ні, ні... Я піду... (Побігла).

Зінька. Ех, Оксано, просити тут вже годі.

Орися (біжить вулицею, за нею двоє дівчат). Ой, голубочки, сестрички! Що вони зроблять татові? Навіщо потягли в розправу?!

Тетяна, Бач, кажуть, не хотів підписувати!

Дівчина. Орисе, біжи матері скажи... (Орися, плачучи, побігла, дівчата нею. Біля перелазу з'являється підпасок).

Зінька. Івасю, не ходи туди!

Підпасок. Я тільки здалеку... (Побіг).

Чутно гомін парубків, один рветься до майдану, інші його не пускають.

Парубки. Семене! Та годі — чуєш, Семене?!

Семен. Пустіть! Все одно тепер нам пропадать! Хоч одного рішу.

Парубки. — Вб'ють — не вб'єш, а тебе засічуть, як і твого батька.

— А засічуть... Тепер пани злі, як оси!

— Та що пани, а наші грамотні навчали добре!

— Ось письменна! (показує на Оксанину хату). Вчитувала, як піп

про волю!

— З письменних все лихо!

— Та через письменних і світ западеться! (Пішли).

Чутно жіночий крик. Вбігає жінка, плачучи.

Жінка. Ой, рятуйте! Вбили, вбили, кляті! (За нею ще кілька жінок.

Плачуть).

Зінька. Що там таке?

Жінка (плачучи). Січуть! (Гомін, несеться з майдану).

Зінька (рвонулась на вулицю. Її назустріч Мусій).

Мусій. Зінько! Діда заховали?

Зінька. Вони пішли туди... Ну, що там?

Мусій. Коли б Свирида дядька не забили... Зрізався він з мировим...

Оксана?

Зінька. Ой, не питай... Побігла за батька у двір просить.

Мусій. Нащо ж ти пустила?!

Підпасок (підбіг, плаче). Ой боже мій, Мусію!.. Ой, Мусію!

Мусій. Ну, що з Свиридом?

Зінька. Вийшов дядько Свирид?

Підпасок. Ой, винесли їх на рядні... (Гомін на майдані зростає).

А на майдані урядник з десятичними! Всіх розганяють! (Біжать вулицею з криком люди).

Мусій. Івасику, катай до перевозу, чекай мене у курені... Ти, Зінько,

дядька Свирида забори... А я за дідом... Швидше!..

Всі розходяться. Деякий час пусто. Гул і гомін несеться з майдану. З різних боків до хати Свирида підкрадаються два десятичкі й урядник. Один десятичкий кинувся у повітку, другий з урядником до хати. Виходять Черненко, Робук, піп, ззаду соцький.

Черненко (до попа). Ви багато винні, отець Никодим! Ви не зуміли

викликати в народі послушенства, не зуміли довести їм, що підписанням

уставної грамоти вони забезпечують свої законні інтереси.

Піп. Та, бачить господь, я ж ретельно доводив їм благодатність для

простолудинів нового закону.

Пан Робук. Ах, пане добродію. Оці мені закони!.. (Виходить десятичкий і урядник).

Урядник (до Черненка). От у цій хаті переховувався біглий каторж

ник, про якого вам було докладено, ваше благородіє!

Черненко. Та що ви мені хату показуєте? Самого його приведіть Соцький. Нема, ваше благородіє... Ані душі живої!

Піп. У старого Свирида? Просто неймовірно! Завше такий тихий, богобоязнений мирянин був!

Черненко *(до урядника)*. Шукайте ж! Спід землі його достать! *(до попа)*. Це ж який Свирид? Отой упертий крикун і є — Оксанин батько. Урядник *(подає Черненкові)*. Ось тільки книжечка якась та зошит Черненко *(схопив, роздивляється)*. Гм... „Гайдамаки“... А зошит списаний... Теж Шевченко!..

Пан Робук. А що я вам, проше пана, там того вечора поведзлял? Читали, читали їм книжечки? От і дочитались!..

Піп. Я давно казав, що треба спалити й проклясти оці огидні пасквілі умоізступленого поета!

Пан Робук. Свенти ойцец, що тепер палити, як хлопи швидко, моє і нас самих спалить...

Черненко. Соцький! Скажіть там Микиті, щоб швидше під'їхав своєю фаетоном! *(Соцький вийшов)*.

Піп. Господи, господи, чого тепер чекати?

Пан Робук. Тут вже кожне паршиве, навіть служка, і те мріє про свяченого... А на сході бачили? Так, нех ме дзяблі возьме, кожен старий хлоп спідлоба на тебе позирає, наче з'їсти хоче!

Піп. О боже мій, коли б швидше Микита під'їхав!..

Черненко. От як мировим посередникам доводиться проводити добровільне підписування! Та хіба це тільки в вашому селі?.. А цей старий чорний чого людям наговорив! Вони, бач, чекають передачі їм усієї землі без грошей.

Пан Робук. О, проше пана, не для пса ковбаса, не для Кузьми гроші.

Піп. Та мені ваш Ферапонт оповідав, що тепер вони ненавидять усіх: і поміщиків, і чиновників, і навіть духовенство, що ми наче вичитували їм маніфеста не так, як мужикам хотілося б!

Пан Робук. Так, я вже написав листа до київського губернатора. Сповідистив про ці неподобства. Я прошу пана губернатора вжити негайних заходів і надіслати сюди збройну допомогу...

Піп. Та коли ж це буде? А що з нами станеться? Тим часом треба йти до Канева.

Соцький *(на перелазі)*. Ваше благородіє! Ось Микита фаетоном вже під'їхав!

Черненко. Ну, добре... Тепер тут по-іншому забалакають. Не хотіли на мирову... Я вам ще привезу гостей... Чекайте! *(Пішов)*.

Піп. Георгій Павлович, я з вами поїду до двору...

Пан Робук. Прендко, панове, шрендко! *(Вийшли)*.

Якийсь час на сцені пусто. По паузі з другого боку селяни виносять у рай посіченого Свирида. Мовчки підносять до хати. За ними кілька похмурих чоловіків; перелякані жінки з'являються коло тину, виходять Мусій, Зінна Мусій, побачивши Василя, подає знак йому, щоб покликав діда. Василь і два-три чоловіки виходять за дідом, а в подвір'я з криком вбігає Оксана. Всі розступились.

Оксана *(кинувшись до рядна)*. Таточку!..

Збоку, з групою селян, з'являється дід. Поволі підходять до рядна. Серед натовпу рух: всі дивляться на діда, чекаючи чогось. Раптом Свирид кивнув рукою. Хтось кинувся до нього, — це він кличе до себе брата. Дід підходить, нагинається.

Свирид *(важко підвівшись)*. Тікай, Петре, з села!.. *(Упав на рядно)*

Завіса.

ДІЯ ТРЕТЯ

Вночі на березі Дніпра, коло перевозу. Ліворуч над водою — круча. Далекі хмари плывуть над річкою. Перед куренем, біля вогнища, сидять кобзар, Василь і підпасок.

Кобзар *(співає)*.

У неділю до схід сонця
Усі дзвони дзвонять,
А десятник з отаманом
На панщину гонять.
Як приїхали до лану —
Посідали снідать,

Оглянулись назад себе,
Аж і пан наш їде.
Як приїхав пан до лану,
Став отамана бити.
Ой, ном же вам по сі пори
Снопів не зносити?

Василь. Ех, били за панщини, січуть і за волі.

Кобзар. Ох, горе, горе! Отак людей мордувати... Найтяжче Свиридові прийшлося...

Підпасок. Ой, як же їх сікли... Боже мій... Я вже городами втік та цілий день у курені пролежав.

Василь. Та годі... Тут з Оксаною як би чого не сталося. З того дня, як пішла з дому, то й досі нема... Дивився, чи не блукає десь по луках...

Кобзар. Коли б не надумала чого лихого!..

Підпасок. Василю, Василю, он хтось їде лугом!

Василь *(схопився, придивляється)*. Повернуло до річки. Ану, збігай, Івасю, назири, що воно за один!

Підпасок зник у темряві. З другого боку зза куца виходить дід.

Дід. Здоров, Василю! І Панас тут? *(Вітається з кобзарем)*.

Василь. Драстуйте, діду... Ой, їхали б ви на той бік, щоб ненароком...

Кобзар. А так, так... За тобою урядник з десятичними на селі так і нишпорять...

Дід. Та про цих я й сам знаю, а от, як народ?

Василь. Темний же... Вчора ще сиділи по хатах, а надвечір вже й посунули на сіножаті.

Дід. Ну, то з людьми й нам буде веселіш. А Оксана додому не повернулася?

Василь. З того часу нема. Старий, бідаха, аж за голову береться.
Підпасок *(вертається)*. Василю, то панич Славка пішов!
Василь. Панич? Хіба ж він ще не виїхав до Канева?
Підпасок. Він, кажу тобі... Ну, що ж я панича не знаю?! Щось тихо балакає та все виглядає когось. Постояв коло річки та й пішов лугом...
Дід. І що він тут забув?
Кобзар. А стривайте, щось гомонить...
Василь. Це люди підходять... На той бік на сіножаті збираються *(Підходить гурт чоловіків, хлопців)*.

Голоси.
— Добрий вечір!
— Драстуйте!
— Чи дубок на цьому боці.
Підпасок. Ні, ще, пливе десь.
Кобзар. Куди поспішаєте?
Селянин перший. Косовиця ж... Треба за години сіно у стопи вкидати...

Василь. Та й хмари он насувають...
Селянин другий *(до діда)*. Що, старі кістки грієте?
Дід. Сідайте й ви погрієтесь, якщо похололи.

Селяни стоять навколо вогнища, дехто сідає.

Селяни.
— Оце тобі й волю вичитали...
— Оце тобі й землю нарізали...
— Купили хрину, треба з'їсти: плаче, очі, хоч повилазьте!
— Бачили, що купували!
Василь. Ну то що? А проте жоден не підписав їхньої грамоти.
Селянин. Не підписав, то ще підпишуть...
Василь. Ні, не підпишуть!
Селяни.
— Хто зна...
— А бог його знає, коли б не було ще гірше!
Дід. А колись було не так...
Кобзар. Розкажу вам, діти, про Коліївщину... Як колись бувало...
Селянин. Як Сміла горіла?
Дід. Як Залізняк, Гонта ляхів покарали...
Кобзар. Це старі люди розказують...
Василь. Ще й батько Тарас описує...
Дід.

Він і мені розказував,
Що здавна скрізь по Україні
Людей у ярма запрягали
Пани лукаві...

Селянин. Не згірше й тепер — мужицькі душі аж пишчать!..
Дід. Отож послухайте...

Кобзар. Як допекли народ пани погані —
У яр тоді сходилися...
Мов із хреста зняті,
Батько з сином і брат з братом
Одноставно стати
На ворога лукавого,
На лютого ляха...
Замучені руки
Розв'язались,
І кров за кров,
І муки за муки!..
Скрізь по селах шибениці,
Навішали трупу —
Тільки старших, а так шляхта
Купую на купі...

Купую на купі
Од Києва до Умані
Лягли ляхи трупом...
Трохи не рік шляхетською
Кров'ю напували
Україну...

(Співає):

Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали,
Що мусим робити?
Нема правди, не виросла,
Кривда повиває...

Голоси.
— Бач, як панів колись карали!
— Завзятий був народ!

Здалеку гукають: Го-го! Хто до перевозу?

Підпасок. Дубок вже біля берега.
Селянин. Ану, рушаймо, хлоп'ята!
Мусій *(входить)*. Василю, чи не бачив ти діда? *(Підійшов до діда)*.
А я оце привів тих хлопців, що ви мені казали...
Дід. Випустили з холодної?
Мусій. Обдурили вартових... А тепер вони такі завзяті... Ходімо, поговорите з ними!
Селянин *(до кобзаря)*. Діду, їдьте з нами та заспівайте ще!
Кобзар. Та я б поїхав, хочу далі мандрувати...
Дід *(до кобзаря стиха)*. Їдь, Панасе, заспівай їм!.. Тільки повертайся, бо ти ще й тут потрібен...
Кобзар. Як так, то й так... *(Пішли)*.
Василь. Ходімо, Іванчику, і ми до коней, а то щоб з лугу та ще в жито не зайшли!.. *(Виходять. Дід з Мусієм у другий бік)*.
Дубок від'їжджає. Десь далеко блискавка. Чути пісню кобзаря на човні.

Кобзар *(співає)*.

Ой, літає орел зсий,
А за ним орлята,
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлоп'ята.

Шануйтеся ж, вражі ляхи,
Скажені собаки,
Іде Залізняк Чорним шляхом,
За ним гайдамаки!..

З глибини, лугом, іде Оксана, зосереджена, глибока. Стала під вербою.

Оксана.

Боже милий!
Чому ти не хочеш
Укоротити свої темні,
Тяжкі мені ночі?
Бо я вдень не одинока —

З полем розмовляю,
Розмовляю і недолю
Свою забуваю,
А вночі... *(Задумалась)*.

Який жаль! Василя не побачила й книжку не віддала... Він щирий хлопець... Покладу отут у курені. Він знайде! Хай читає людям! *(Пауза)*.
І нащо я пішла до тих панів? *(Схопилась)*. Тату, любий!.. Бігла я до

двору — про все забула — тебе лпше хотіла врятувати... А вийшло — що... А Вячеслав? Де він? Де він був тоді? Чому не прилинув до своєї милої? Куди заїхав, слова не сказавши?.. Як таку наругу мати, краше вже... *(Підійшла до кручі. Тихо співає)*:

Плач же, серце, плачте, очі,
Поки не заснули,
Голосніше, жалібніше,
Щоб вітри почули!

Щоб понесли, буйнесенькі
За синєе море —
Чорнявому, зрадливому
На лютее горе!

Входить Славек. Побачив Оксану.

Славек. Чи мені здалося?.. Вона, вона!! Оксана!

Оксана. Ой, хто це?

Славек. Це я!.. *(Стоїть нерішучий — простягає тільки до неї руки)*. Оксано! Оксано!

Оксана. Вячеславе!.. *(Кидається до нього — обіймає)*.

Славек. Оксано! Боже! Ти не гніваєшся на мене? Я знав, що ти мені простиш!

Оксана *(в нестямі тулиться до нього)*. Ти тут? Зі мною, мій любий!?! Вячеславе, ти не поїхав! *(Трохи не ридє)*.

Славек. Я пішки вернувся від корчми... Щоб тільки тебе знайти... Щоб тобі сказати... Дядя в Робуком трохи не силоміць посадили мене до фаєтону, і коли вони поснули...

Оксана. Ти не покинеш мене! Ти захистиш мене від наклепів

Славек. Це все Робук напосівся... Ну, цього разу я йому не подарую... Але про це все потім... Бо мені треба поспішати!

Оксана. Куди?

Славек. Щоб нас з тобою не побачили, щоб ніхто не довідався, що я був там. Он, здається, хтось іде...

Оксана. Ну, то що? Вячеславе! Ти ж сам казав не раз... Ти ж сам хотів при всій громаді...

Славек. Не зараз, люблю... не прийшов наш час... Треба почекати, поки в селі все втихомириться...

Оксана. А коли ні?

Славек. Ти ж знаєш, чого натворили ті буйні голови на сході... Ще добре, що Георгій Павлович вчасно...

Оксана *(відступає)*. Ти був на сході? Вячеславе? Ти бачив... як батька?

Славек. Коли б на те була моя воля, я, звісно, не дозволив би бити неповинних людей... Та й сам Свирид був такий нестримний.

Оксана. Ти був там? Бачив, як катували?.. І не заступився?.. *(Заступає лице руками, схилилась. Відчай)*. Ой, таточку! Ой, безшасна ж твоя дочка!..

Славек. Повір мені, Оксано... що я не хотів цього... що я сам прикладав всіх зусиль...

Оксана *(тихо)*.

Плач же, серце, плачте очі,
Поки не заснули...

Славек. Що з тобою? Заспокойся, моя люблю! Через два-три тижні дядя влаштує все з маєтком і я приїду за тобою... А ти краще залишайся вдома!...

Оксана *(підводиться, спокійно)*. Ні, я вже не плачу... За ці три ночі я вже виплакала свої сльози... Ідьте, паничу... ідьте, справді... Славек. Куди? Я не розумію, що ти хочеш зробити... Ой, хтось наближається сюди...

Оксана. Ідьте! Ідьте, куди хочете! А я піду додому, до батька, до людей. Іди, мій любий! *(Цілує його)*. Прощай! Іди! Іди! Іди... *(Славек, оглядаючись, виходить)*.

Оксана. А тепер — як сон мені з очей! Скоріше! Де наші хлопці? Якби ж зразу відшукати діда Петра! Таточку, любий!.. А книжечка моя Тарасова! *(Зайшла в курінь. Блиснуло в небі, зашумів вітер в очеретах. Увійходять парубки і Семен)*.

Парубки.

— Ось вони, наші голубочки!

— Молодий он як п'ятами наживав!

— Держи його! *(З куреня виходить Оксана)*.

Парубок перший. А молода осьдечки сидить.

Оксана. Хлопці, ви не бачили Василя?

Парубок другий. Бач, їй Василя ще заманулось!

Семен. Панство в голові, а злидні за коміром.

Парубки *(співають, кепкуючи)*:

Казав соловейко —

Сяду, не впаду.

Казала Оксанка —

Заміж не піду. *(Кепкуючи, беруть Оксану під руки)*.

А вже наша тарілка

Обцінована,

А вже наша Оксанка

Обцілована.

Оксана. За що це мені?

Семен. Наших батьків січуть, а ти з паничем бігаєш *(Журнув Оксану на землю)*.

Парубок перший. Ух, я б їй голову скрутив!

Парубок третій. Тікайте, хлопці! Хтось іде...

Парубок другий *(співає)*.

Вийди, матінко, вітайся,

В свого дитяти питайся:

Де ж твоє дитя бувало...

Всі *(з реготом)*.

Під царським вінцем стояло!!

Тікай!.. Тю-тю!! *(Вибігають)*.

На річці зашумів дощ. Блискавка.

Оксана *(підводиться)*.

Боже ти мій! Лихо мое!

Де мені сховатись?

(Повторює тихо):

Вийди, матінко, вітайся,

В свого дитяти питайся:

Де ж твоє дитя бувало...

Під царським вінцем... стояло...

(Сіла на землю).

Ой, гиля, гиля, сірі гуси,

Гиля, на Дунай,

Зав'язала головоньку,

Тепер сиди та й думай...

(Закрила лице руками. Грім. Схопилась).

Чи то не гуси, — то пани!

Дивися — в ірії полетіли

Агу! Гиля! До сатани!!

До чорта в гості! Чуєш?! *(Точиться до верби)*.

Це батько, батько! Не дивись!

А то з'їси... *(Затихає)*.

Ой, мамочко!..

А ви до мене на весілля

З того світу прийшли.

Мені вже й косу розплели...

Чути голоси. Оксана ховається за курінь. Входять Мусій,
Зінька й підпасок.

Зінька. Якби ж її знайти... Вже другий день шукаємо...
Мусій. То невже вона й досі не викинула панича з голови?..
Підпасок. От, їй-богу, коло тієї верби я її бачив!
Зінька. То ходім же швидше! Івасику, біжи, Орісю поклич! Ходім
швидше, Мусію!.. *(Вийшли. По паузі Оксана виходить ізза куреня).*

Оксана.

Як тополя стала в полі
При битій дорозі...
Нема кому розпитати,
Чого плачуть очі,
Нема кому розказати...
(По паузі):
Ой, калино моя,
Не водою до схід сонця
Поливана.
Широкі ріки - сльози
Тебе полили,—
Їх славою лукавою
Люди понесли.
Зневажають подруженьки
Подругу свою,

Зневажають подруженьки
Калину мою...
*(Промовляючи все тихше
й тихше, підходить до кручі
наспівуючи, ледве чути):*
... Згинув чорнобривий
Неси мою душу...
... де мій милий.
Червоною калиною
Постав на могилі... *(Набли-
жається до кручі й кидається
в Дніпро. Важкі хмари пли-
вуть над річкою, вітер зашу-
мів дужче. Вбігає Зінька,
Мусій).*

Мусій. Щось ніби плеснуло у воду...

Зінька. Мусію! Ой, глянь! На річці... *(Побігла до води, Мусій за
нею).*

Ударив грім. На річці чути пісню, це плывуть люди з того боку і співають:

„Реве та стогне Дніпр широкий“...

По паузі входять Свирид, дід, Василь.

Свирид. Та бачу, що моя Оксана вже з місяць кволиться та кво-
литься...

Василь. Була швиденька, як вітрець, а то вже й голос її почуєш
зрідка. Стала тиха...

Дід. Треба було відразу до міста відвести, поки там що...

Свирид. Вже й північ, а її нема...

Мусій *(гукає з Дніпра)*. Василю, сюди скоріш!.. *(Василь і дід кину-
лись до Мусія. Мусій та Зінька виносять утоплену Оксану... Василь під-
хоплює, допомагає їм. Кладуть її на сіно біля куреня).*

Свирид *(кинувся до Оксани)*. Оксано! Що ж це? *(Припав до неї,
плаче. Василь і Мусій стоять зацікавлені біля верби).*

Дід *(нахилившись на одне коліно, тихо):*

Боже! Боже! Даєш волю
І розум на світі...
Красу даєш, серце чисте...
Та не даєш жити...

На річці:

„І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав...“

Свирид.

Доню моя, доню моя,
Мій цвіте рожевий!

На річці:

„Неначе човен в синім морі...“

Василь *(до Мусія)*.

Скажи, що робити:
Чи журитись,
Чи ось тім'я розбити?..

Зінька *(біля Оксани, плаче)*.

Ой, сестричко, Оксаночко!
Нашо ти зробила та й занастила...
Хто ж нам співатиме...
Хто ж нам пісні складатиме...

Свирид.

І Дніпра не стане,
Щоб вилить люте горе,
І Дніпра не стане...

На річці:

„Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів...“

Гуркоче грім, шумить вітер.

Дід.

Не весело, діти...
Дніпро на нас розсердився.
Плаче Україна...

Люди з човна наближаються.

Василь. Мусію, скажи людям!..

Дід. Клич сюди, нехай побачать...

Люди тихо підходять, сумно стали навколо.

Свирид.

Людоньки, люди!
Дитину в мене з'їли,
Та й втекли...

Підпасок *(вибігає з куців)*. Василю! Десяцькі йдуть... Хомка веде
їх сюди!..

Мусій. Чого це їм?

Підпасок *(до діда)*. Тікайте, дідусю! Це вони вас шукають.

Дід. Дарма, хлопчику!

Василь *(до діда)*. Дідусю, їдьте дубком на той бік. Швидше, а ми їх
не пустимо!

Дід. Чекай, сину. Не час тепер мені тікати. Люди, бачте що роблять!
Дочку вбили, батька катували! *(Свирид накриває Оксану свитою).*

Вбігає Ферапонт, урядник і десяцькі.

Ферапонт. А що? Я вам казав, що вони тут!

Урядник. А чого це серед ночі позбиралися?

Голоси.

- Та це ми до перевозу ...
- На сіножаті їздили ... Як пан Робук наказав ...
- Нехай сам косить, коли охоту має!

Урядник (побачивши діда). Ось кого ловить! Ні, старий волоцюго! Вислизнув тоді з Свиридової хати, тепер не втечеш! Берить його!

Ферапонт з десятицкими хапають діда й виходять. Всі зацікавилися.

Свирид (схопився). Що ж це діється? Сорок років брат поневірявся в неволі та щоб знов туди? Не діждете, прокляті! (Хапає в одного хлопця вила й кинувся вслід за урядником).

Василь. Чи довго ще ждати, люди?! (Біжить за ним).

За ним рушають інші, — кидаються услід — хто з косою, хто з вилами, хтось з сокирою. За сценою чуто крики, постріли. Гамір все віддаляється. Згодом селяни повертаються назад, ведуть звільненого діда.

Мусій. Одним гадом менше!

Кобзар. Убили?

Мусій. Урядника. Ти ж, Василю, вези діда, а я побіжу...

Селянин. Тепер не жди добра...

Дід. Чекають тепер вже нічого!..

Селянин (до діда).

Що нам діять

З клятимися паннами?

Василь.

З новими ляхами!

Дід. Скрізь понад Дніпром зібрались люди, скоро буде знак, почують люди той знак після першої Пречистої до другої. Посунуть до могили Канів не в силі буде охопити всіх людей, що зійдуться, і вчинить народ, що батько Тарас нам заповідав!

Настане суд

І заговорять

! Дніпро і гори!

Не за горами карі час!

Підпасок. Ой, пробі! Щось горить! (В небі засвітилася пожежа).

Голоси.

— Пожежа!

— Де це?

— Десь біля панського двору!

— Скирти біля двору!..

Василь. Хлопці! А де батько?

Дід. Свирид?

Мусій. Він же з нами повертався...

Василь. Де ж він?

Дід (дивиться на пожежу). Це... він...

Мусій. Ми підемо туди, а ви, дідусю, їдьте з людьми на той бік!..

Дід. Так, сину, тепер поїду... Подивився на рідне село, сорок років не бачив... Прощайте, діти... (Мусій, Василь цілуються з дідом).

Мусій. Отак і не вдалося нам, діду, вшанувати вас...

Василь. Дарма, вони тепер по людях підуть. Розкажуть, що в нас бачили...

Селяни. Ходімо з нами, діду! (Підходять до дубка).

Селянин. Діду, а що ж нам?

Дід (з дубка).

Треба миром
Громадою обух сталить,

Та добре вигострить сокиру,
Та й заходиться вже...

річці гуркоче грім, зростає буря.

Та ще прийде воля!
І на оновленій землі
Врага не буде супостата,

А буде син, і буде мати.
І будуть люди на землі!

(Дубок відпливає).

Василь (заспіває на дубкові, рішуче).

Рече та стогне Дніпр широкий...

Всі (підхоплюють).

Сердитий вітер завива...

Завіса.

Харків.

Листопад 1936 р. — березень 1939 р.

Микола Шаповал

ТАРАСІВ ДУБ

Ось тут, під дубом, він завжди сидів,
Ось тут, під дубом, спочивав і мріяв,
І від неправди гнівом пломенів,
І слово гнівне в цій землі посіяв.

Тепер — лиш напис змочений дощем,
І теплий вітер шарудить гілками...
Тарасе наш! З тобою ми живем.
Ти вічно будеш пломеніти з нами.

Я думаю: віками час збіжить,
Колись тут зійдуть, замість дуба, квіти.
А ти все будеш у народі жить
І славою могутчою гриміти!

Харків, 1939 р.

Омелян Розумієнко

НАРОДЖЕННЯ

ПОВІСТЬ

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

У перший день свого існування комсомольська піч видавала металу стільки ж, як і інші. Це дало привід для різних прикладок, насміхання.

— Ну, що? — уколів майстра начальник цеху. — Погодилися?

— Погодився, — ніяковіючи, відповів майстер.

— Хороша справа! Виїденого яйця не варт, а розлад уносите, клопоту скільки!

Майстер бачив, як працювала молодь. Спостереження підказували, що тут витопи підуть скоріш, а воно не пішло. Дивуючись невдачі, — а для себе, при збільшеній увазі, однукову норму він вважав за невдачу, — Квач доглядав процесу, щоб довести, як ця піч виправдає себе. І він не помилився. Через добу піч збільшила витопи, далі знову, ще й ще, дійшовши до 3,6 та 3,7. Тоді стало веселіше, і замість вислухувати докори, він уже запитував витопників інших печей.

— А ви як живете? Які у вас витопи?

Біля комсомольської печі докладає старання й сили Влас. Він береться за все, і молоді витопники, за його вказівками, чимало виграли на завалці та заправці печі.

Перший місяць комсомольська піч перевиконала місячну програму. В цеховій газеті було вміщено зведення, а нижче комсомольці викликали на змагання інші печі. І ті не хотіли відстати.

***

Оглядаючи піч № 5 Юрій Денисович помітив, що в ній осіли челюсті. На його переконання вона потребувала ремонту, інакше цеху загрожувала небезпека. Чи так він робить, чи не так, щоб пересвідчитись, ще раз походив коло печі, а далі підкликав чергового майстра, показав челюсті.

¹ Початок див. „Л. Ж.“ № 1, 1940 р.

— Як на твою думку? — питався, коли той оглянув.
— Радіус загублений. Кругом висить.
— Потрібен ремонт! — сказав Квач.
— Так що й так.

А на ремонт зупинити печі не вигідно. Саме люди заповзялись обігнати Комсомольську і не хотять перебою в роботі. Та небезпека була, її бачив майстер Квач, як реальну і недалеко.

Питання розв'язати можна лише з начальником цеху. Не барячись, Юрій Денисович пішов до Гуня, сказавши, щоб не починали завалку.

В кабінеті начальника цеху сидів Варлам Аполлонович Сухов. Він щось говорив з Симоном Петровичем і ледве відкрились двері, враз обірвав мову.

— А-а, приятель прийшов, доброго здоров'я! — заговорив Сухов, підводячись назустріч Квачеві, простягаючи йому руку.

— Пробачте. Руки не подаю. Брудна.

Залишивши коло дверей Сухова, майстер пішов до столу, де був Гунь. Проходячи, мелькома глянув на Клавдію Степанівну. Вона, здавалось, не знаходила собі місця — вся зашарілась, опустила очі під стіл і не відповіла на Квачеве вітання.

— Симоне Петровичу, піч № 5 я зупиню на негайний ремонт, — заговорив майстер.

— Що? — аж підскочив той.

— Небезпечно, Симоне Петровичу.

— Пхі! — вихопилось у начальника.

Гунь поправив окуляри, посунувши їх вище на носі, глянув на отетерілого Варлама Аполлоновича, збентежено проговорив:

— Чи бачили? Навіть руки не подав!

— Ніколи! — згоряча відповів Квач.

— Так, так, — проказав за спиною майстра Сухов. — Дисциплінки немає.

— Як це вам подобається? Майстер не докладає вже й не питається моєї поради, лише виголошує присуд! Ще може пост-фактум? — сердився Гунь.

Гунь розвів руками і так, здивований, зостався з головою, убаного в плечі. На грудях аж відстобурчились борти коверкотового піджака, пригнаного кравцем по фігурі, а спід нього випнув наперед яркий галстук.

— Ідіть подивіться. Я не стану валити, — домагався майстер.

Ще трохи здивований, й голова виповзла вгору. Плечі, з високо піднятих, опали вниз, понад звичайний укіс. Гунь нахилився над столом.

— Я не розумію вас, Юрію Денисовичу.

— І розуміти нема чого.

Як Квач повернувся спиною до Клави Бруст, він того не помітив. Та й не до неї було саме тепер. Він прийшов у справі, і те, що з ним не порозумілись, його вже нервувало.

Несподівано на допомогу підступив Варлам Аполлонович. Щоправда, він був збурений, але заговорив лагідно:

— І чого сперечатись? Коли треба, то інша справа, а коли треба! Ви, Симоне Петровичу, підіть гляньте. Якщо можна валити, то доведеться стати й на ремонт. Лише в разі пожежі змагання — це чорт-зна-що! Розумієте? Країні потрібен метал, а тут непередбачені перепони.

Гунь, повагом переступаючи, вийшов зза столу. Помінивши їх, пішов хутчіше, а коло порога, здавалось, зібрався бігти.

— Так-то! — кинув ще Сухов. — Присядьте, чого стоїте? — заговорив до майстра, показуючи на вільне крісло переставним столом начальника цеху. — Прощу!

Він показав на крісло; звідти буде добре видно Клаву Бруст. Квач сів, а за ним сів, навпроти, й Варлам Аполлонович.

— Факт, країні потрібен метал. І злочинно пахне, коли тепер зупиняти піч, — вів далі Сухов.

Квач не хотів говорити, хай Сухов був би не тільки інженер з тресту, а й хто зна хто. Кортіло підвестись і піти туди, де мав бути тепер, оглянути піч з начальником цеху. Та коли вхопився руками за поручні крісла, щоб підвестись, зустрівся очима з Клавою. Вона, почервоніла, дивилась на нього темними очима спід зламаних густих брів.

— Ось тут вам папірець, Юрію Денисович.

— Мені? — здивувався Квач. — Пробачте, — попрохав Варлама Аполлоновича, — я зараз.

— Прощу, прощу!

Квач підвівся й підійшов до Клави. Вона, одвертаючи обличчя в сторону, посунула йому папірець. Він пізнав її руку, здивувався цій вигадці, але папірець підняв і тут же прочитав:

„Під цей вихідний обов'язково прийдіть до Гуня. Я там чекаю“.

— Ну, от і вже, — вскочив начальник цеху. — Я так і думав, що це нісенітниця.

— Тобто? — запитав Квач.

— „Тобто“ ніякої небезпеки нема. Челюсті витримують ще десятки витоплень, і було б злочинно зупиняти цілий агрегат у гарячий час. Країні потрібен метал. На це ми всі повинні відповісти „Єсть метал!“ Про це ж ви самі говорили.

Майстрові було неприємно. Не хтось, а він же говорив про можливість виконати програму. Приклад комсомольської печі наслідують інші, заповзівшись обігнати молодь, а тут — маєш. Самому не хотілось зупиняти, та порушення радіусу і нависання навколо челюстей вимагали того.

— У вас, Юрію Денисовичу, чимало паніки. Зайвої паніки. Аж дивно стає: то ви беретесь за діло, то, мабуть, не зуміли підрахувати, коли довелось розв'язувати самому. Ось лінійка — глядіть!

Він став називати числа, але майстер не вірив їм. Сам бачив осілі челюсті, бачив, що завалювати піч не доводиться.

— Як хочете, — сказав Гуневі. — Я вам офіційно заявляю, що піч потребує ремонту, і я даю розпорядження зупинити.

— А я забороняю! Ми повинні виконувати план.

— Я не хочу підставляти свою голову, — заперечував Квач. — Коли вимагає, пишть розпорядження.

Гунь аж подався назад. Він і не думав про таке розпорядження, і в голову йому не заходило.

— Що ви? — здивовано запитав. — Я маю великий досвід і стверджую: тут усе в порядку.

— Про це й напишіть.

— Писати не буду, а відмовитись не відмовлюсь. Ідіть!

— Але...

— Ідіть і давайте метал! — наказав начальник цеху.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Різкий телефонний дзвінок збудив Квача. Він зіскочив з ліжка, босоніж підбіг до телефону, схопив трубку.

— Слухаю.

З заводу, не питаючи хто слухає, говорив схвильований голос:

— Упали челюсті. Горить цех. У печі метал.

— Що, що?

— Горить цех. Що робити з металом?

Майстер онімів, не знав, як відповідати, що порадити. Аж відступив трохи, не випускаючи трубки. Відступаючи зачепив стілець і він полетів на підлогу.

Сполохана дружина стала на дверях.

— Чого ти воюєш? — спитала.

Він не відповів їй і мовчав у трубку. А з заводу той же схвильований голос переказував і вимагав:

— Що робити з металом?

До слуху майстра донісся ривок гудка, що перейшов у протяжний тривожний сигнал.

— Метал випускати! Я зараз біжу.

Йому було не по собі, що з одяганням возився довго, а треба ж поспішати. Заводський гудок настирливо кликав туди. Скоро до нього приєдналися гудки сусідніх заводів і разом збільшували тривогу.

Насилу закінчивши збори, вискочив з квартири, понісся до заводу.

Ще здалека помітив, як зринали заграви над ливарним цехом, освітлюючи навколо заводські труби, дерева, кілька-поверхові будинки, де, здавалось, з вікон било полум'я. Над заводом чорною лопатою розіслався дим.

«Від чого чорний? — підскочила думка. — Невже загорілася нафта?»

Високий і довгоногий, гнаний тривогою, Квач не пройшов а пролетів відстань до заводу. Нікого не помічаючи, ні на кого не глядячи, він підбігав до прохідної, де стояв сторож і здалека пізнавши майстра, давав йому пройти.

— Біда, товаришу майстер, — жалісливо проказав сторож.

Та не до нього було майстрові. Він і словом не обмовився до дідуся, хоч раніше залюбки з ним жартував, часто зупинявся щось розповісти або послухати.

Склад матеріалів і двір — освітлені загравами. Навколо видно, як удень. Он коло цеху збилися пожежні машини. На допомогу до них під'їхав ще автомобіль. Пожежники металюлися поміж машин, лізли на дах, тягли з собою рукава. Горніст, невеликий на зріст, передавав розпорядження сигналом труби. Двоє пожежників зірвали гаками бляху. Звідти викотилось полум'я. Та горніст знову подав сигнал, і цівка холодної води полилась у дратуючі язики полум'я.

У цеху, не звично для майстрового ока, мовчали форсунки, стояли крани, а віконця в заслонках печей були темні. Величезна дірка в челюстях печі № 5 випромінювала світло й жар стін, розпечених до 1500 градусів. Язики полум'я розповзались по під дахом, завмираючи під ударами струму води. Там падали обгорілі й відламані шмаття дощок, скручувались залізні крокви. Вгорі появлявся газ, проте, пожежники з бранспойтами в руках, як акробати, висіли по під дахом на залізних перекладинах. Ківш з металом висів угорі, але було помітно, як час від часу в ньому вихоплювались огники й хутко згасали.

— Я до тебе дзвонив, — підступив до Квача чоловік років шістдесяти, середній на зріст, з давненько голоною бородою, повною сивої щетини, з сивими вусами, і з довгими бровами, що нависали над очі.

— Ви, Прокіп Кузьмич? — запитав Квач, дивуючись що не пізнав по голосу.

— Еге. Метал то ми випустили, а ось як зачакне він у ковші — неприємність буде. Козел буде, Юрію Денисович. Електрику, бач, виключили, а нафти повні баки, недавно накачали. Аж чотири атмосфери тиснення! І нафтопроводи всі повні, — поспішаючи розповідав Прокіп Кузьмич, щоб усе одразу сказати.

Квач ще й не придумав, за що вхопитися, а котрийсь із робітників, які були тут, домагався в майстра, куди діти метал. Майстер поглянув у бік ковша, і перед ним став, наче виріс, Влас Доля.

— Якщо ломиками посунути кран по рейках до ізложниць, то метал можна буде врятувати. Що ви скажете на це?

— Можна, я думаю.

Влас повів робітників по ізложниці. Зачепивши бичовами

за уші, і підкочуючи на ломиках, ізложниці підсували до ковша, ставили їх у ряд „на-попа“. Від спішної роботи й від жару ставало задušно. Пітні сорочки прилипали до тіла, мокрів чуб, по обличчях скочувались краплі поту.

Коли понаставили ізложниць і можна було пересувати метал, Влас Доля поліз угору.

Стихія вирувала. Угорі слався дим, поїдом їв очі. Та на це не зважали. Вже мокрий, задихаючись димом, усього метрів за три від огню, високо на підкранових путях Влас Доля й робітники пересували до ізложниць важкий мертвий кран.

— Давай! — підганяли один одного.

І, напружуючись, докладали всіх сил.

Було важко. Розварений духотою й жалений газом, Доля як-як не звалився звідти. Але не піддавався. Зітхнув полегшено й зійшов униз аж коли кран став над ізложницею.

— Пробивай шлак! Та гляди не зірви пробку!

Обережно сіпнули за підойму, насторожились: відчиниться, чи ні? Чи піде? Стояли й мовчки, затаївши подих, чекали.

Ось із стакана ковша посипався пісок. За мить капнув метал і скоро полилась огненна цівка.

А спинити вогню не вдалося. Сухі дошки спалахували, як порох. Заграви, витягуючись довгим гострим язиком, перескакували за кілька метрів.

До цеху зайшли секретар парткому, головний інженер, директор заводу. Помітивши майстра, вони підступили до нього.

— Огонь підходить до нафтопроводу, — сказав майстрові головний інженер. — Ви знаєте, чим це загрожує? Коли спалахне нафта — станеться вибух. Вибух виведе з ладу весь цех. Спасати можна лише зупинивши потік нафти до нумера п'ять.

Квач пригадав покійного майстра. Коли він тільки прийшов у цех, піч № 5 переводили з твердого палива на рідке. Він підносив тоді труби, а дідусь-майстер усе говорив бригадирові: — Андрію, постав бо винтіль на переламі до п'ятого нумера.

— Нащо, Васильовичу? — закручуючи, говорив той. — На рисунку цього немає.

— На рисунку воно нема, а ти постав. Може в розумних людей від великого розуму й випало, а ти зроби. Діло тут гаряче. Сорок сім років по таких цехах працюю, знаю їх. А що, коли трапиться — не дай його ніколи — пожежа? Та ще близько від труб, що тоді? Ні, ні, ти постав!

Андрій не хотів, та упертий дідусь домігся свого.

— Подай но, Денисовичу, винтіль! Він он у ящику, — дідусь сам запропонував Квачеві, і той подав. — Укручуй! — передав бригадирові.

Потім труби були обмотані соломкою, обмазані глиною, і про винтіль, де саме він, ніхто не знає...

Не встигли одійти від Квача ті, як підскочив начальник цеху Гунь.

— Ви знаєте, як зупинити нафту?

— Знаю.

— Мовчіть! — просичав Гунь.

Майстер здивувався. Гунь же примусив його завалювати піч, щоб не зривати виконання плану, а тут говорив таке...

„Як же мовчати?“ — подумав, дивлячись на начальника.

Той стояв перед майстром весь блідий, здавалось, щось сивіший сьогодні, схоже з навмисно далі наперед випнутими щелепами.

— Мовчіть! — повторив він. — В противному разі за пожежу будете відповідати ви. Ви дали розпорядження завалювати піч, ви відповідаєте за це.

— Як? — отетерів майстер Квач.

— Так. Ви! На те були свідки. Інженер Сухов доведе. Розумієте, чим це пахне? Подумайте!

Хутко крутнувшись на одній нозі, Гунь одійшов геть, залишивши Квача самого. Цей поглядав то в спину начальника, що зникав сперед його очей, то в бік печі, то задивлявся по під дах, де лазили пожежники. А в голові, як на те, було порожньо. Стояв і дивився, поглядав навколо, а думки жодної ні доброї, ні поганої.

— Юро, ти знаєш, що з нафтопроводом? Знаєш як зупинити потік? — заговорив Рижов, підійшовши до Квача.

Але Квач був наче не в собі, стояв мовчки.

— Юро! — шарпнув його Тимофій Антонович. — Як зупинити, кажи!

Здалека, здалека виринає думка. Ось наче його, зганьбленого, злочинця ведуть до тюрми. Навколо охорона, а він похмурий, опустивши додолу очі, щоб нікого не бачити, плентається ледве-ледве.

— Юро, знаєш? — не дає покою Рижов.

„Хіба Рижов відстоїть? Коли на суді виступить проти мене з доказами, з числами начальник цеху, виступить експерт-інженер і парторг з тресту Сухов? Адже їхні докази будуть куди переконливіші, мені не повірять“.

Зеленкуватий, з краплями холодного поту на обличчі, кволий і немічний, похитувався на ногах Квач. Рижов говорив і домагався відповіді, а він ловив тільки поодинокі слова, що не в'язалися в думку.

„Нафтопровід... Зупинить пожежу... Тюрма...“

І за що вхопитися, як ухопитися, майстер Квач не міг придумати.

— Юро! — вимагав Рижов. — Невже нема виходу? Та чорт, — вже сердився на Квача. — Ну! Стань же командиром, а не тюхтієм!

У майстра по тілу проповзли мурашки. Погляд застиг

Тимофіїв Антоновичу, а думки не ті. Спонтелічний, він був усе ще під вражінням сказаного начальником цеху, бачив себе приреченим. Вимога Рижова і його доймаючі слова пересіпнули Квача. Він випростався, кліпнув очима, стис зуби, аж заскрипів, і тут зринуло...

***

Штаб батальйону містився на околиці села Калинівки, кілометрів за чотири від лінії фронту. Командир Квач дрімив, звалившись на лаві, а в кутку примостився комісар Гурій Семенович Доля. О третій ранку ординарець розірвав одержаний пакет і підкрутив вуса.

— Товаришу командир! — торкнув він його плеча. — Юрій Денисович!

Квач важко підняв голову.

— Пакет прийшов, — докладав ординарець. — На наш лівий фланг, що поза Курганом, суне Шкуровська кавалерія.

— Що? — сон раптом пройшов. Наче й не спав, умиль лише кулаком протер очі, скочив на ноги. — Негайно сідай коня.

В розташуванні батальйону Квач зустрівся з командиром роти Тимофієм Рижовим. Він безсонно ходив поміж бійців, сам дізнавався про стан кожного.

— З чим приїхав? — спитав Рижов.

— Та ось, з полку надіслали, що на наш лівий фланг суне кавалерія генерала Шкуро.

— А чи точно донесла розвідка? — подумавши трохи, спитав той.

— Думаю.

З боку ворога почулися поодинокі постріли. На відповідь їм ударили залп, заговорив кулемет. Над наскоро виритими окопами вихопився великий клубок диму. Донісся звук розриву снаряда, пущеного на шрапнель. За ним ще й ще.

У бінокль Квач піймав, як опускалася в лошовину темна стрічка кавалерії, як вона розпадалась на чотири частини, розповзалась по балках, ховаючись сперед очей.

Через ординарця Квач передав розпорядження, а сам зостався поблизу Рижова, спостерігаючи за ворогом.

На горизонті знову показались вершники. Спочатку вони здавались малісінькими шахматними фігурками, але ось їх стає видніше. Тепер ще старанніше заговорили кулемети, зачастили постріли, та вершники не всі сховались у балку. Біля ескадрону їх відкрито гнало вперед, крутячи в повітрі шаблями, а що ближче підлітали вони до червоних, то більше й більше виринало з балки. Вершники загинають фланг, піднімають хмари пилу, летять прямо на батальйон.

— Огонь! — скомандував Квач.

З коней падали бистро і зсувались поволі вершники. І коні падали—вбиті, поранені, а інші, налітаючи на цих, спотикались, відскакували в бік. Та живі вершники гнали вперед.

Ворог наступає. Ось офіцер зовсім близько махає шаблею, щось кричить. Кілька вершників на лівому фланзі проривають фронт. Вершники, поблискуючи клинками, залітають батальйону заду.

— Огонь!

Приблизно половина бійців повернула назад. У промінні раннього сонця заясніли багнети, зведені на налітаючу кавалерію. Бійці зустрічають ворога залпами, виводячи зі строю людей, коней. Кавалеристи повертають убік. Їм услід чешуть з кулеметів, б'ють з гармат, і видно як розриви снарядів зривають чорні фонтани землі.

Коли саме збирався віддати наказ, до нього підскочив ординарець.

— Товаришу командир! З полку наказано відступати в Калинівку.

Квач скривився. Здавалось, наказ цей був невчасний, можна було б ще помірятися з ворогом, та його треба виконувати.

Атака не припинялась. Треба було відходити тихо й поволі, заманюючи ворога. Командир метався на флангах, щоб на власні очі побачити, як відступатимуть бійці, запобігти можливої паніки.

— А де комісар?—спитав, набігавшись сам.

— Комісар на лівому фланзі,—сказав ординарець.

— Передайте йому, щоб почав відхід.

Помітивши, як спереду кілька бійців вихопились із цепу й неслись навтьоки, Квач побіг їм наперейми.

— Куди ви?—закричав щодуху.

Прокинувся лежачи на траві. Хотілося пити, а в роті була кров. Намагався підвестись, та ноги ніби чужі, не слухались.

„Поранений?—перше прийшло в голову.—А чому мене не підбирають?“

Остеронь, чути, йде бій, а тут тихо. У нього куля пробила підборіддя й уламками снаряда попало в кульшу.

Чомусь зринуло в голову, як хлоп'ям ловив рибу в річці. Піймав невеличкого линка, але, знявши з гачка, кинув назад.

Відкрив повіки. Угорі високо-високо простерлось блакитне небо, а по ньому, наче прив'язані на мотузках, тримались перисті хмари. Поблизу, перелітаючи, чирикнула пташка. Над головою пролетів метелик.

— Ваше благородіє...

Оклик різнув Квача. Свідомість близької смерті обдала льодом. Він здригнувся.

„Все. Це все,—думав, лежачи.—Повороту, до життя немає. Тут білі, а свої мене покинули на поталу, на глум ворогам. Мої друзі відступили. Тепер смерть“.

Закрив очі. Та так лежати не міг. Не було сили розставитися з життям, з блакитним небом.

„Ось і все,—крутилося в голові,—не вернеш. Життя пройшло як сон, як казка. Ще кілька годин тому, чи може хвилин, я був командир. Мене слухали, поважали...“

Очі злипаються. Повіки падають, наче їх хтось стягує. А жити хочеться. Хочеться дивитись на світ, на блакитне небо, зустрічати й випроводжати сонце, слухати пісні птахів, рухатись, бути разом з усіма.

Коли знову відкрив очі, над ним стояв широкоплечий мужчина, вищесередній на зріст. Він удягнутий в англійський, кольору хакі, френч, галіфе. На ногах у нього були краги, а на плечах погони капітанського чину.

Капітан уставив очі на пораненого, повагом діставав з кобури револьвер.

— Стріляй!..—ледве вимовив Квач, ковтаючи кров.

Капітан одвів руку з револьвером.

— Пощади просиш, комісар,—і вдарив носком під здуховини.

Різкий біль безліччю голок обдав командира. Та від свідомості, що він безсилий тепер поквитатися з капітаном за знущання і мусить зносити всі муки—було ще болючіше.

„А жити так хочеться!“—і це бажання застило інші.

— Боягуз! Ти й умирати боїшся,—знущався капітан,—Ех-ех, ти!..—добірно вилаявся на Квача, і знову звів револьвер, прицілявся йому в око.

„Ось зараз смерть. Смерть“...

Подивився на мушку. Перестрибнувши через неї, помітив у капітана немигаючі темнісірі очі.

— Стріляй!—з усіх сил викрикнув командир.—Удруге цього не буде!—широко відкритими очима дивився на ворога.—Не вдасться. Не перем...

До вух донісся постріл.

На мить у Квача склепилися очі, а розкрившись—побачили дивну картину: капітан випустив наган, похитнувся й упав.

За цим одиноким пострілом докотилось многоголосе „ура-а-а!“ і скоро він, як уві сні, почув голос:

— Юро! Юрію Денисовичу! Живий?

Над ним стояв Тимофій Антонович. Він хотів ухопити командира на руки і боявся, щоб не піддати болю. Стояв, повний тривоги, біля стікаючого кров'ю пораненого Квача і радів, що вихопив його з обіймів у смерті.

— Санітара давай сюди, санітара!— погукав він, а сам уже опустився на коліна, щоб перев'язати пораненого командира. Поряд корчився підстрелений капітан.

Коли підоспіли санітари, Рижов розпорядився взяти й капітана, а сам знову подався в лінію...

***

Бурі клубки диму повзли поволі, а полум'я тим часом скручувало балки. Полум'я було дуже близько і ось-ось мало обхопити нафтові проводи. Коли, запобігаючи пожежі, тільки перерізати трубу, це не допоможе. Нафта під тиском чотирьох атмосфер. Зупинити потік її не так уже легко.

— Юро!— не відступав од Квача Рижов.— Невже не зупиниш потоку нафти?

Навколо робітники виносили з цеху дорогі приладдя, спасаючи їх від пожежі, часом кидаючись у пашу небезпеки, щоб тільки вирвати.

— Пробач, Тіма!— тихо проказав Квач і хутко побіг.

— Ви куди?— зупинив його начальник цеху, піймавши за рукав.— Я вам не дозволяю.

— Пустіть!

— Ви не підете. Чуєте?!

Вони скресалися поглядами. На Квача, крізь великі скельця окулярів блиснули очі начальника, схожі на очі того капітана.

„Що?— аж одступив назад.— Чому в нього такі очі?“— подумав.

— Пусті!— зло прокричав Юрій Денисович, відштовхнув начальника й рвонувся вперед.

Біжучи, крикнув каталеві, щоб той приніс драбину, молоток і ключ від шведського дзвону печі № 4, другому— щоб подав факел.

Майстра хотів затримати начальник протипожежної охорони, та майстер і слухати не хотів його. Він убіг у затягнутий ідким димом низ печі, навпомацьки пробився до колонки.

— Верніться, кажу!— не відступав начальник.

— Геть, не мішай!— грубо обірвав його Квач.

— Не можна. Зараз упаде площадка.

— Геть!

Піднесли факел, освітили дзвін. Майстер по драбині піднявся до нафтопроводу. Працюючи з усієї сили, молотком та зубилом одбив глину, розірвав обмотку соломи. Спід обмотки виповзла труба й винтіль. Він обом руками схопив за винтіль, та нічого не вийшло. Дістав ключ, і з ключем не вправся.

А полум'я було біля нафтопроводу. За хвилину - мить буде вже пізно.

„Чи встигну?“

Напружився з усіх сил, аж затріщали перекладки драбини. Винтіль ледь-ледь зрушив з місця. Надавив ще. Винтіль пішов углиб, поки, нарешті, дійшов до краю.

У нафтопроводі поза винтилем зосталася нафта. Зубилом пробив дірку в трубі. Звідти бризнула нафта, облила майстерів руки, обличчя.

— Засипай піском!

З отвору пішла пара. Низ печі затягувало густим і ідким димом. Полум'я підступало до нафтопроводу, але нафта була зупинена.

Майстер одступив убік, сперся на фундамент печі, обхопив голову скривавленими пальцями. Обличчя в нього було бліде, вимазане в нафту, а самого трусило.

— Юро, ти тут?— підійшов Рижов.

Його очі вдивлялися в перекошене обличчя Квача, світилися радістю.

— Спасибі тобі, друг, спасибі!— і побачивши на руках кров, повів його на перев'язку.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Начальник цеху знає, що за пожежу хтось має відповісти. Отже треба знайти винного, щоб поставити перед очі адміністрації заводу, секретаря партійного комітету. В цеху, крім нього, є майстер, інженери, витоппники. З них кожен відповідає за доручену ділянку.

Покликаний до партійного комітету, він увіходить туди вже заспокоєний, з обдуманими відповідями на питання. Лише на порозі відчув, що в обличчя вдарила кров; але, закриваючи двері, затримався трохи довше, обдумав, як викрутитись.

— Скажіть, Симоне Петровичу, що сталося?— запитав у нього секретар парткому.

Перед тим як розкрити рот, Гунь стиснув губи. Від того злегка сіпнулися густі брови й ледь-ледь підскочили вгору гострі вуха.

— Що сталося— ти бачив сам,— зробив він наголос на „ти“.— Та й хто не бачив, що сталося!

— Але ж...

— Слухай, Рижов,— перебив його Гунь,— у наших партійних колах не до лиця говорити загальними фразами. Про людське око можна погудити й мене, а нам треба знати конкретного винуватця.

— Саме?

— Саме? Скажу. Ти ж знаєш,— говорив далі Гунь,— у мене робота розбита по частинах. Кожен з відповідальних має окрему ділянку. І кожен мусить відповідати за неї.

Тимофій Антонович, сам того не помічаючи, ліктями по-сунув далі розікладені на столі папери і, підперши руками обличчя, стежив за начальником цеху. А той говорив поспіхом, завчасно заготовленими словами.

— Так, так,—установив Рижов.

— Ну, ти знаєш мене. Я був обережний, коли приймав план, навмисне сам не давав обіцянки, бо вважаю за краще, коли не я, а відповідальні за ділянки перші скажуть свою думку. Тоді легше. Тоді мені зостається вже загальне керівництво і нагляд за виконанням директив нашої партії і нашого уряду.

— Це то так.

Рижов устав із стільця, обійшов поза столом, вийшов на середину кімнати. Гунь повернувся в той бік і, час від часу позираючи йому в обличчя, говорив і говорив. У руках у нього був якийсь папірець. Гунь його вже зім'яв, крутячи в знервованих руках.

— А це що у вас?—запитав Рижов, показуючи на зім'ятий у Гуневих руках аркуш паперу.

— Оце?—спохватився Гунь.—Це так, Тимофію Антоновичу. Записав я свої міркування про підозрілу людину.

Тимофій Антонович простягнув руку, але Гунь папірця не віддав.

— Може, нехай продумаю, щоб уже було в точку.

— Давай! Давай!

На чверті аркуша дрібно списаного паперу говорилося, що майстер Юрій Денисович Квач не тільки не вболіває за радянський завод, а сам призвів у цеху до пожежі, що тут не якась собі лише попускання, а шкідництво.

Рижов прочитав написане й пішов до столу. Коли б Гунь міг забігти наперед, він побачив би, як той ураз пополотнів, стис зуби, видуваючи поза сивими вусами гострі жовна. Дійшовши, не сів, а повалився на стілець і якусь мить сидів мовчки, потупивши очі під ноги.

— Гаразд. Розберусь з усім.

— Ну от,—заспішив лагідним голосом Гунь,—за печі, звісно, відповідає майстер Квач. Докладаючи, він не говорив мені про небезпечні челюсті. А коли людина, яка несе відповідальність за печі, мені про це ані слова, я був певний, що там усе гаразд. Тим більше, що обдивлялись напередодні ми разом і знайшли все на місці.

— Значить він прогавив?

Рижов помітив, як Гунь зрушив плечима, усміхнувся ще ласкавіше і, розводячи руками, говорив:

— Хіба тебе це дивує?

— Мене дивує. А вас?

Очі знову були зведені на начальника цеху. Рижов ретельно відшукував на обличчі Гуня ризик, щоб вони хоч

чимнебудь ствердили його невіру в приписувані Квачеві обвинувачення.

— Ми люди факту. А тут факту не сховаєш.

— Так, так.

— Я вважав за обов'язок комуніста перше довести до відома й порадитися про це в парторганізації, а тоді вже розв'язувати справу і в іншому місці.

— Добре,—сказав Рижов.—Ми повинні знайти винного, щоб не карати невинного. Коли це Квач, так не минем і його.

— Тут і шукати нічого. Я тобі дам усі докази.

Рижов підвівся, подав руку Гуневі, ледве стиснувши її.

— Ідіть. Я подумаю про заходи.

Щойно Гунь вийшов з кімнати парткому, Тимофій Антонович подзвонив у цех, викликав до себе парторга Долю, а коли той прийшов, найперше подав Гуневу записку.

— Брехня!—прочитавши, обурився Влас Доля.

— Як?—підхопив Рижов.

Поки чекав парторга, Тимофій Антонович знову продумав усе відоме йому про Квача. Проте, як не шукав і скільки не знаходив у ньому поганого, а не хотілося вірити, що він скотився до шкідників, зрадив. Різке реагування Власа Доля підвеселило його, підтвердило думку щодо самого начальника, сховану в голові від перших же спостережень.

Влас зайшов за стіл, підсунув стілець і сів коло нього. Він помітно хвилювався, діставши папіросу, затагнувся кілька разів з усієї сили.

— Я не вірю цьому,—тим же схвилюваним голосом говорив Влас.—Не вірю начальнику. Ви тільки послухайте.

Рижов і так слухав. Він і викликав його, щоб послухати, дещо розповісти самому й порадитись.

— З розмов у цеху, я знаю, що про непридатність печі майстер доповідав начальнику і вимагав зупинити її на ремонт. Знаю більше, при тому був присутній парторг з тресту Варлам Аполлонович Сухов, і коли Гунь не згодився з ним, а наказував завалювати, Юрій Денисович вимагав навіть писаного розпорядження.

— Ого!—не втримався Тимофій Антонович.—І що?

— Начальник цеху писаного розпорядження не дав, а завалювати під наказав категорично, мовляв, щоб не зривати плану витоку металу. Про це сам Квач розповів перед заправкою печі котромусь із робітників. Якщо потрібно—факт можна буде встановити.

Слухаючи, Тимофій Антонович пригадував усе, що було в нього на очах, де він зустрічався з начальником цеху. Пригадував, як кілька разів Гунь розсипався в парткомі, наче цукерковий, з усім згоджувався, висловлюючись, що комуніст інакше мислити не може, а ось того разу на нараді

в головінжа і потім на цехових зборах, по суті, заперечував виконання програми.

Водночас дивувала й поведінка Квача. Ні до пожежі, ні ось після він жодним словом не обмовився. Сам же знає, що Рижову відомі його відвідування начальника, вечори й гулянки, де він бере участь.

„Що їх зв'язує?“ — раптом промайнула думка.

На пожежі помітив: поговоривши з Квачем, начальник цеху відступив убік. А коли він підійшов до майстра, що зупинив потік нафти, Юрій Денисович, видно було, чогось побоювався.

„Тут не все гаразд“ — вирішив про себе Рижов. „У них є якийсь зв'язок. Свідком цього була поведінка обох під час пожежі. Але в них нема контакту, про це доводить начальникників наклеп на підлеглого. Ясно одне: тут потрібні і око, і ухо“.

— От-от, документи потрібні. А живі люди куди кращий доказ. Подумай, Влас Гурович. Тобі доручаю це. Думаю, ти знаєш як треба робити?

— Та в мене з минулого разу заковика з'явилася. Пригадуєте аварію з ковшем? От! В іншого начальника такого б не вийшло.

— І то факт. А коли їх багато, це буде система. А система це вже не помилка. Тут у корінь гляди! Таке моя, стариківська, голова придумала.

— Придумала правильно. Ще вашому попереднику я говорив дещо, та той обірвав мене...

Тимофій Антонович не перебивав. Що говорив далі Влас, він вислухував уважно, все мотаючи собі на вус. Та хоч і багато звирявся на нього, сина загиблого друга, по громадянській війні, однак жодної обіцянки не дав, як не давав наперед взагалі, поки не впевнявся, що робить правильно.

— Все це гаразд, — сказав, коли той скінчив. — Я продумаю, а ти, тим часом, гляди зірко. Тільки, щоб було приватно!

— От іще!

— Ну-ну, — і підвівся, простягнув руку.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Замотуючи голови мішками, в рукавицях, з залізними лещатами робітники усакували в піч, на кинуті згори дошки, викидали гарячу цеглу. А що разом з одвантаженням битої цегли до печі підвозили нову, то й сталося, чого не було ще ніколи, — через півдобу передбачалось почати нову кладку.

Квач не виходив з цеху. Виснажений настирливими думками, ловлячи на собі, здавалось, самі підозрілі погляди, він знесилів. Щоб відпочинути хоч на мить, сперся руками на

цеглу, закрив очі. Було схоже, що він от-от кляне носом, та в останню мить спохватився, відкинув голову назад, хоч повіки залились все ще заплюснені.

— Піди додому, Юро, — сказав йому Рижов.

Але Квач тільки похитнув головою; заперечуючи на пропозицію.

— Іди бо!

Силоміць підняв повіки, стрепенувся й випростався.

— Не піду.

Йому й говорити не хотілось, наче всі слова повилітали з голови. Та й сам він, завжди чепурун, був вимазаний у сажу, в цеглу. Обіч носу, як брався забрудненими пальцями, залились плями. Краплі поту, котячись, розмазували їх по обличчі.

— Юро! — підступив Рижов, — піди переспи. Ми всі бачимо, що ти дуже стомився.

„Заходить?“ — майнула думка в Квача. Очі його — стомлені й почервонілі — на мить зупинилися на Тимофіїві Антоновичу.

А самому, ледве склепить повіки, знову ввижається фронт, бій під Калинівкою, і встає то жвавий і рухливий Тимофій Антонович, то цілиться в око лютий капітан.

Зринала думка, щоб одкликати вбік Тимофія Рижова і все-все розповісти йому, викласти всі сумніви. Вже було сипнулася рука, щоб схопити його, але набігла згадка про відвідування начальника цеху, про вечори, проведені за одним столом, про Клаву Бруст, що обрала місцем зустрічі квартиру Гуневу.

— Ні. Додому я не піду. Я ще не все зробив, — і, повернувшись, хутко пішов до комсомольської печі.

***

— Тату, мама ось послала до тебе і сказала, щоб ти поїв усе.

З тремтливих рук хлопця Квач узяв суверток, розгорнув. На тарілці були праження, бутерброд і кілька налисників. Продивився, кинув оком на сина.

— Чого ти дрижиш? — спитав.

— Не виспався. Мамка ждала-ждала тебе вечеряти, і спати не лягала. Тепер ось розбудила мене й наказала віднести їжу. А на дворі дощ. Не бачиш, хіба, вимочився, як хлющ.

Був ранок. Надворі тільки розвиднювалось. Хлопцеві хотілося, щоб скоріше вистрибнуло за будинків сонце. Та воно висипалось собі, товсто загорнуте в пухнасті хмари.

В гарячій цеху, залитому сльозом електрики, батько лише тепер помітив мокру одягу на синові.

— У нас тут скоро обсохнеш, — байдуже промовив до сина. Майстер ще не примостився, щоб сісти, а до них підсту-

пив старенький дідусь-витопник, Прокіп Кузьмич, погладив хлопця по русавій голові.

— Твій синок? — спитав у Квача. — Молодець. А до школи ходиш?

— Зимою вчився. Після перерви знову піду.

— І добре ти вчився?

— Добре. У третій перевели без зауважень, — відповідає хлопець. Глянувши, що Квач не їсть, звернувся до нього. — Ти, тату, їж. Я подожду й заберу тарілку.

Квач, примостившись на цеглі, став їсти, а син, зраділий теплом ставленню, весело щебетав з дідусем, оповідаючи про школу, про друзів, про своє навчання, про те, як він був уже в піонерському таборі і там брав участь у військових іграх, командує взводом червоних, як переміг ворога.

— А тато про тебе турбується?

Хлопець позирнув на Квача. Той глянув на сина.

— Тато мій усе зайнятий. Йому немає часу.

— Таке то! А я ось ще і в батьківському комітеті шкільному працюю. Тамару Біленкову ти не знав часом?

— Що в комсомольському комітеті секретарем? — бистро запитав хлопець.

— Ото й вона. То моя дочка. В десятий клас перейшла, на інженера, казала, далі вчитиметься, як її брат, літаки конструюватиме.

Квач з серця поклав назад бутерброд, перестав їсти. Йому неприємно було, що витопник-дідусь говорить з хлопцем, як з дорослим, а той і вуха розвісив, слухати хто зна й скільки радий. Перше хотів обірвати сина, щоб не всував свого носа куди не слід, та, поки надумував, вже захотілось обрізати Прокопа Кузьмича. Але, глянувши, побачив, як дідусь похищував головою і одвернувся.

„Воно вже як ідеться, то вистачить і на неділю й на будень. За свого сина і то лають“ — подумав майстер.

Одвернувся від них і, не оглядаючись більше, спішно докінчував їсти. Аж коли прибрав усе з тарілки й відправив сина, заговорив з витопником.

— Нащо ви йому ото стільки всього наговорили?

— Себто?

— Ви його наштовхуєте на мене.

— Еге-ге, Юрію Денисовичу! Тепер ясно, чому я тебе жодного разу не бачив у школі. Про дітей не можна забувати, а ти дивно говориш. Ось візьми мого Миколу. Ще наче так недавно він ходив з червоним галстуком. Потім підріс, питає мене: „Скажи, тату, який з'їзд партії відбувся при Ленінові і без Леніна“? Ну й дізеш до книжки, а він сміється. Бачиш? Чи давно те було, а тепер він конструктор-авіатор, відомий інженер! Ні! Діти — це головне. Про них треба піклуватись.

Квач слухав мовчки. Йому ставало соромно, що досі ніколи не цікавився як учитись син, чи все в нього гаразд, чи не потрібна допомога? Почував себе винним і перед сином і перед Прокопом Кузьмичем, що так залюбки говорив про дітей.

— Буде і в тебе так: підросне син, і не зчуєшся, як пурхне з рук, мов пташка з гнізда. Ти ще надивитись на нього не встиг, ще за дитину вважаєш, а він уже конструктор, льотчик або ще хтось, із своїми планами, з розгоном, що тобі і в голову не прийде, і в казці того ти не вичитав. Отакі діти в нашій країні пішли! То ми колись їли хліб тільки черствий і цвілий, щоб менше пішло, брудні й боязкі були, писнути не насмлювались. Теперішні діти і тобі сто очок наперед дадуть. Куди там, і в гадках не мав! Не те времена пішло! Воно й нас учить як до діла ставитись.

***

Не так учився Юрій Денисович. За царату було винятком, щоб хлопець „простого сословія“ попав до реального. Юрій Квач був одним із небагатьох щасливців.

Ось він у першому класі. До класу входить учитель німецької мови — товстий, у білому кітелі, у білих черевиках, і руки засунуті в кишені білих брюк. Поволі підходить він до столу. В класі тиша. Всі учні, привітавшись, стоять, чекають поки він скаже: *Setzen Sie sich!*¹ А він не говорить. Він проходить поміж партами, підходить до кволеного недолугого хлопчика.

— *Was ist das?*² — ткнув пальцем у простір класу.

— *Das ist*³... — та хлопець не знав на що саме вказує палець учителя. — *Wo?*⁴ — спитав він.

Учитель бере журнал і мовчки ставить йому одиницю.

— Вільгельм Петрович, — щось хотів сказати хлопець.

— Мольчать! — А коли недолугий хлопець заплакав, він закричав на нього: — Це то шше што? Крокоділь сльози? Вон із класу!..

Ось квадратний інспектор, розкачуючись, як селех, увиходить у третій клас.

— Петров, — звертається він до учня. — Чому не внесена платня?

— Маврикію Африкановичу, я маю всі п'ятірки. Мені обіцяли звільнити від платні за право навчання. Нас п'ятеро дітей у батька, я старший...

— Ну, знаєте, — випростався квадратний інспектор, — марш

¹ Сідайте.

² Що це?

³ Це...

⁴ Де?

додому! Робітникам не обов'язково вчитися. Ідіть, і або вносьте гроші негайно, або ...

— Господин інспектор! — підвівся учень, що його часто витягував Петров, роблячи за нього вправи. — Клас внесе ці гроші.

— Що? Що-о?

І після цього випадку, протягом тижня, до класу щодня входив директор, а учні, стоячи вислухували мораль, читану на застереження подібних випадків ...

А ось його, вихованця сьомого класу, директор викликав до себе в кабінет.

— Добродію Квач, — сказав директор виструнченому, і тримаючи юнакові, — ви подавали заяву про бажання працюватидесь репетитором. Я і педагогічна рада, враховуючи вашу успішність, вирішили задовольнити ваше клопотання, але з умовою: ви мусите не користатися книжками з публічної бібліотеки, не ходити туди на різні вечори, взагалі не бувати ніде поза училищем і цим домом. Ви — здібний юнак і мусите стати трудівником, достойним сином великої Росії, — він на мить зупинився, уважно оглянув вихованця. — Той дім, куди я рекомендую вас — дім духовної чистоти, дім високої моралі! — підкреслив директор. — У мадам Кротової дочка високого виховання, прекрасно опанувала французьку й німецьку мови. Їй потрібні тільки деякі вказівки з граматики, щоб здати на атестат зрілості. І я переконаний, ви виправдаєте мою довіру.

Подякувавши, юнак Юрій Квач о третій годині, не чуючи ніг, летів туди. Коли підійшов до великого будинку з високою ґратчастою загородкою, було без чверті чотири, а з'явився треба було точно о четвертій. Він зупинився на тротуарі і став чекати.

— Ей, ти, — крикнув на нього двірник, — чого стовбичиш?

— Я в справі до пані прийшов, — тихо відповів реаліст.

— „В справі“, — перекинув двірник. — Багато вас таких шляється. Пані не подає милостині. Одчалою! Тільки нечисть від вас.

Реаліст почервонів.

— Я з реального. Директор прислав мене за репетитора. Я жду призначеної години.

Двірник оглянув його. Незавидна поношена шинеля, схожа на підбрану чужу, не доводила, що перед двірником був справжній учень з реального.

— Якщо репетитор ви, — вже ласкавіше й на „ви“ говорив двірник, — то підіть до швейцара, а пані наказала, щоб перед вікнами ніхто не стовбичив. Од цього вид дому псується.

Швейцар обдивився всього й не повірив.

— Дюже вже ти того, — швейцар покрутив у повітрі пальцями обох рук, засопів, — підозрілий учитель. Скажи прямо,

по допомогу прийшов, — та на заперечення юнака згодився таки: — гаразд, піду вже, докладу.

— Будь ласка! — вибігла назустріч покоївка. — Клеопатра Клавдієвна ждуть.

Тільки тут швейцар повірив, що реаліст не брехав. Він підскачив до нього, допоміг зняти підбиту вітром шинелю, прохав вибачити за недбалий прийом ...

Разом з покоївкою, що чекала на нього, проходив тремтливими кроками по товстому перському килимі, обставленому з обох боків лімонними деревами в дорогих вазонах. Величезне дзеркало відбивало його незугарну, зняковілу по-стать.

— Який ви худий, високий. А чому у вас штани з торочками? — поглузувала з реаліста.

— Ведіть уже! — сердито сказав їй.

— Потішний! — Вона закрила фартухом обличчя, чмихнула. — От пані насміється з вас! — Відчинила високі двері й заждала.

Яркий килим прослався на всю кімнату. Стіни й стеля оббиті шовком рожевого коліру.

— Garçon! Venez ici!¹ — почув він приємний жіночий голос.

Це й була пані Кротова, чорнява жінка років під сорок. Вона напівлежала на канапі. Спід черв'якуватого бархатного плаття висунулись ноги, обтягнуті тілесного коліру шовковими чулками, в маленьких лакових черевичках. У руках вона тримала японське віяло і, ховаючи поза ним усмішку, розглядала Квача.

— Asseyez vous, monsieur!² — сказала вона, показуючи віялом на низенький ослінчик у головах, і підняла руку для поцілунку.

Квач розгубився, стояв оторопілий. Вона скинула на нього очі, вдоволено усміхнулась. У Юрія голова обертом пішла, на лобі викотились краплі поту.

Покоївка знов чмихнула й вискочила, нечутно зачинивши двері.

— Як ви ніяковієте!

Юрій, не помічаючи простягненої руки, поліз до кишені, та носовичка, щоб витерти лоб, у нього не було, а витягати ганчірку побоявся.

— Може ви сядете поряд зі мною? — показала вона на канапку. — Як вас звуть?

— Юрієм.

— Юра, значить. Сідайте ж. Не так, глибше, глибше. Ну! А тепер скажіть: ви цілували когонебудь із жінок?

Квач спік рака й мовчав, вражений несподіваним.

— Цілували? Не соромтесь бо, ну! — приставала та.

¹ Хлопчику! Іди сюди!

² Сідай, добродію!

Юрій скинув очі на вікно, готовий вискочити туди, але воно було на засуві. Він сидів тут, як спійманий, а пані Кротова знущалась і далі, гралася хлопцем.

— Та не соромтесь же, ну!

— Цілував, — нарешті видумав Юрій, щоб одв'язатись від неї.

— Не вірю. Ви так червонієте. Але, ось вам моя рука. Що ви будете робити? Ну, нахиліть вашу голову до моєї руки, поверніть її, дивіться мені в очі, а руку підносьте до губів. Та робіть же! — вже сердито командувала Кротова.

Потім вона раптом змінилась. Реаліст Квач запримітив у неї трохи кирпатий ніс, чисте обличчя, з чималими в'янучими рум'янцями на щоках і неглибокі зморшки обіч носа.

— Ви з ким живете? Один? Прекрасно! Тоді негайно переїжджайте до нас. Так зручніш буде працювати. А зараз познайомитеся з дочкою.

На її поклик увійшла дочка. Не дівчина років сімнадцяти, а самий кістяк, і лицем на лисицю схожа.

— Матап, ви мене кликали? — спитала.

Вона пройшла повз Юрія, не глянувши на нього, і досі зніяковілого, чужого в цій сім'ї.

— Оце моя донька, — сказала Кротова, дивлячись на Юрія. — А оце, Надюшо, — показала на реаліста, — твій репетитор, з реального директор прислав.

Надя зневажливо поглянула на Юрія й попросила в матері відпустити її, бо ж у неї болить голова.

Ніг не чуючи під собою, біг з того дому реаліст Юрій Квач. Добравшись на квартиру, він, не роздягнувшись навіть, повалився на ліжко та так і пролежав до ранку, не склепивши очей.

А на третій день його вигнали з реального „за негідну поведінку в домі мадам Кротової“.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Доймаюча нудьга мучила Квача. Він ходив понурий, неспокійний. Найменший шелест примушував його здригуватись, здавалось, ось-ось звернуть на нього і він відповідатиме за пожежу на заводі. Він, бо хіба встоїть з доказами проти начальника і його патрона з тресту? Понурий і неспокійний удень, він не знав покою і вночі, часто прокидався, зсувався з ліжка й подовгу задивлявся у вікно, прислухався до нічного життя міста.

Одного разу йому приснилось, що він уже виказаний як злочинець, що його засуджено до покарання, і що суддею сидів чоловік з очима капітана. Він тоді прокинувся й більше вже не лягав. До ранку ходив, нудився. Очі капітана переслідували його. Що не робить, куди не йде він, а сховатись від них не може ніяк.

На заводі ширились розмови, що пожежа сталась у наслідок технічної малописьменності. На вимогу секретаря парткому Рижова, всі технічно малописьменні повинні довчитись на курсах, організованих тут же, щоб стати хазяїнами своїх ділянок. У цій роботі найбільше докладав сил Влас Доля, що, вчивши інших, зростає і сам.

До Юрія Денисовича ставились обережно, уникаючи хоробливих місць, не попірали, виконували всі його розпорядження. Його навіть і наказом по заводу не зачепили, не те щоб викликали слідчі органи.

Особливо тепло відчував він у ставленні до нього від Власа й Тимофія Антоновича. Вони були легкі на спогадах. Часто хотілось викласти їм усе, що було на думці, що ховав сам від себе, чому ради дати ніхто не міг. Але, коли мав розповісти, йому ставало соромно перед Рижовим, бож так нерозумно розлучились вони після громадянської, соромився й Власа, якого вважав занадто молодим, щоб йому викласти свої сумніви. Не поговоривши відверто з ними, він не знаходив собі місця. А збоку була Клава Бруст, що кликала його на побачення.

***

— Знову? — спитала дружина, ледве він уночі прочинив двері, як-як не падаючи на порозі.

— А тобі що? Жалко? Хіба не бачиш? Всі жили вимотую, а тобі мало? Треба, щоб за спідницю держався?

— Кинь це.

— Ага, — перекинув п'яний рот. — Ревнуєш? Душу мою виссала своїми ревнющами. Чого тобі ще від мене треба? — І повалився на килим.

Накинувши одержину, дружина звелася з ліжка, хотіла підняти його, довести хоч на диван. Він не давався. Лежав і брикав ногами, як вередлива дитина. На крик прокинувся син, став за одвірком і, стримуючи сльози, мовчки слідкував за батьками.

Дора Іванівна ласкаво запропонувала самому перейти на диван, та у відповідь зачула таке, що хотілось тікати з очей. Бачачи, що сама не впорається, послала хлопця по Тимофія Антоновича.

Побачивши Рижова, Квач зло поглянув на дружину, уїдливо процідив неслухняним і неповоротким язиком:

— Ого! Покликала вже...

Рижов мовчки підступив до нього, взяв за руку. Важке тіло тягло вниз. Він напружився і майже поволік до дивана. Обличчя в Квача скривилось. Раптом він повернувся до Рижова.

— Тіма, чого тільки варте мое життя? Сам почуваю, не в своїх санях сидів. А кому я потрібен такий?

Дружина, трохи заспокоївшись, що Юрій Денисович вже

на дивані, вийшла вкладати сина. Квач зостався віч-на-віч з Тимофієм Антоновичем.

При світлі лампи, що падало згори на Квача, Рижов роздивився змучене, з великими синцями під очима, обличчя. На ньому помітніше вгрузався шрам на правому підборідді, що зостався з пам'ятного бою під Калинівкою. Костюм був зім'ятий, вимазаний, а галстук весь у патьоках.

— Тяжко мені, Тім, — важко дихаючи й ледве повертаючи язик, говорив Квач. — Тяжко. Ой, як тяжко!

— Не говори так, Юро, — роздягаючи, вмовляв Рижов. — Це тобі не до лиця.

— Не до лиця?

— Ні.

— Мені? — намагався підвестися Квач.

— Лежи вже, лежи. І тобі не до лиця, і комусь іншому. Мало чого не буває з людиною. Хильне десь, а тоді й пятає зайве.

— Не десь! У начальника. А життя жаль. Пройшло воно й не вернеться. А в ньому ж були й приємні хвилини, шкода їх.

„У начальника, — повторив про себе Рижов. — Так, так. Начальник на нього звертає вину за пожежу, а самого кличе додому...“

— Про життя, Юро, смішно так говорити. Ти був і будеш потрібен йому.

— Потрібен?

— Так, потрібен! Та про це завтра, а тепер спи, — дістав простирadlo, вклав його.

Уже виходячи, коли Юрій Денисович заснув, попрохав дружину, щоб вона не турбувала його.

Тимофій Антонович пішов, а Дора Іванівна повалилась на ліжко, але ще довго не спала. І не те, щоб чоловік заважав хropінням — до того вона звикла — різні думки снувались в голові. Вона прирівнювала його до Рижова, дивуючись, що воювали разом, працюють на одному заводі, а ось не однаково до роботи ставляться, не однакові дома, в житті.

***

Ранком, коли Квач ще спав, дружина готувала сніданок, почистила йому одержу, накупила харчів узапас — думала, може Юрій Денисович захотиться поїхати на полювання. Та коли запропонувала, відмовився він.

— То може, проїхав би хоч у лісок?

— Один?

Вона уникла прямої відповіді. Наче продовжуючи тільки що виказане побажання, радила йому:

— Ти так змінився, Юро, за останній час, — ласкаво говорила, — що й пізнати важко. В тебе он і очі запали. Перживаєш собі, а хіба не можна по-людському?

„Невже їй усе відомо? — подумав Квач. — Чи вона тільки догадується?“

— А ти все ходиш до Симона Петровича...

— Та я ж у нього не витрачаюсь.

— Не в цім суть. Даремно ти думаєш, що мені потрібні самі тільки гроші. Помиляєшся, Юро.

Він глянув їй в очі й зніяковів. Скільки прожили разом, усе вважав, що дружині потрібні лише гроші, а тут — маєш!

Дора Іванівна причепурена, в святковому платті шовкового полотна, вміру повненька, але ставна й цікава на обличчі, стояла перед ним усміхнена й лагідна, незрівняно краща за Клаву Бруст, заради якої він досі нехтував дружину. Придивився і засоромлені очі одвів убік.

У відчинені двері вбіг захеканий хлопець. Він, не зачиняючи дверей, підбіг до матері, весело защебетав:

— Мамо, тату, до нас іде дядя Тимофій Антонович з Толею. Подивіться, он!

До кімнати входив Рижов з сином, приблизно такого ж віку, як і Квачів Славик. Хлопці дружили між собою, разом бували там, де їх водив Тимофій Антонович.

— Ну-ну, вдягайтесь! Бистро мені.

— Куди? — спитав Квач.

— Поїдемо з хлоп'ятами в парк.

— Та я... Що там робитиму?

— Не відмовляйся. Погуляємо з дітьми, освіжимося і відпочинемо. Ну, поїхали!..

Коли Ольга Володимирова — вожата піонерзагону — розпитувала Квача: чи буває він коли на ранкових дитячих виставах, у кіно, чи знає, як син учиться в школі, що робить син дома, чи вивчає музику та іноземні мови? — Квач на жодне з її запитань відповісти не міг. Добре, що поряд ішов Рижов. Він виручив його, бо знав краще за батька, як і чим цікавиться Славик. Він розповів навіть про мрії хлопця, про забавки поміж дітьми і про те, що на його долю припадає грати саме Петьку з кінокартини „Чапаєв“. Слухаючи, Квач знітився, то червонів, то полотнів на обличчі, з сорому готовий був крізь землю провалитись. А діти навколо веселі, здорові, радісні. Діти гралися повсюди, користуючись достатком набудованих і нарозставляваних ігор.

Коли Володимирова одійшла, Рижов заговорив до Квача:

— Бачиш, Юро, що робиться? А ти осторонь стовбичиш завжди, або так десь точиш яси.

Квач промовчав, як мовчав у розмові з вожатою. Та й що міг сказати він! Хіба не видно, як граються діти, хіба не чув, як по-ластовиному щебечуть вони, як ставляться до них, як самі діти люблять своїх вихователів? Нічого подібного до його дитинства тут немає, та й не уявляв він, стоячи осторонь від турбот про дітей, як саме піклуються за них.

— Ось уяви собі,—говорив Рижов,—що оце все навколо море. До цього широкого моря, з його чарівною красою й манливою прохолодою, десь у жаркий день підійшло двоє. Не довго думаючи, один з них, піддаючись п'янкуватим пестошам моря, кинувся в воду. Він вірив у свої сили і поплив від берега далеко-далеко. Там, на відстані, його захопила хвиля бушуючого моря. Хвиля схопила цю живу істоту в свої обійми, гралася ним, як скипкою, відносила від берега все далі й далі. Людина повертає до берега, напружує всі сили, а хвиля заповзялася перебороти її, відібрати силу. Людина змагає. В смертельному жахові вона кличе на допомогу, знаючи, що сама вже не вибереться, не переборє стихії хвиль. Що ж у цей час повинна робити друга людина?

Гострі, темнуваті очі Тимофія Антоновича дивились у глибину. Він говорив, щоб потім поставити запитання. І Квач відчував це.

— Так що ж повинна робити друга людина?

Квач зрушив плечима, зустрівся поглядом. Та він не довго вдержався так, одвів голову вбік, не витримав шкільких очей Тимофія Антоновича, пробурмотів стиха:

— Що ж більше,—спасати.

— От! Перед дітьми широке море життя. Чи ти знаєш, що син бере від життя, якою дорогою йде?

З кимнебудь і за іншого часу, можливо, Квач обійшовся б інакше. Він не став би вислухувати „проповіді“, як поводився в подібних випадках, а підвівся б і пішов десь геть. Та цьому передувало безліч усяких думок, безсонні ночі. До того ж говорив це Рижов, що був близьким йому за громадянської війни і близьким зостався.

Квач, як сидів на лаві, впав обличчям на підставлені з колін руки, придушив пальцями повіки. Зостаючись сидіти нерухомо, не глядячи на Тимофія Антоновича, винувато проказав.

— Не лай мене, Тім.

— Я не лаю. Але говорю: мені соромно за тебе. Скільки уваги, турбот віддаємо ми молодому поколінню в своїй країні і скільки хочемо віддати ще! А що даєш дитині ти, батько, щоб твоя дитина була здорова, міцна, як усі? Щоб була кмітлива, щоб думкою сягала в недослідженні ще простори? Щоб палахкітливі думки свої і полум'янистий запал твій син приніс на служіння трудовому народу, своїй батьківщині? От що треба, друже! Пустити на світ дитину найлегше, а от у люди вивести значно важче. Зате почесніше!

Квач одірвав руку від обличчя, підняв голову. Рижов у цьому русі відчув якийсь намір Квача, обірвав мову й нагодувався слухати.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

У вихідний день усім цехом виїхали пароплавом за місто, вивезли з собою оркестр, вина, закуски.

Місце обрали край лісу, на невеличкій галявині.

Поміж приїжджих ніхто нікому не завважав. Кожен проводив цей день як хотів. Проте до обіду не розходились.

Трохи осторонь від алеї, під віковим крислатим дубом, де відпочивав колись зі своїми гістями поміщик, приїжджаючи сюди з столиці улітку, розташувався оркестр. Біля оркестру танцювали. І не одна молодь пішла в танок. Щойно заграли вальс, Тимофій Антонович підхопив Дору Іванівну, поплив плавом. Бачачи це, Юрій Денисович запрохав Клаву Бруст, протанцював з нею фокстрот. Потім пішли народні.

Замолоду, парубкуючи на Кам'яному Броді в Луганську, та й у роки громадянської війни, Тимофій Антонович танцями набув собі великої слави. Останнім часом давненько вже ноги не носили в танок, а це заманулось. Він попрохав, щоб йому заграли „Гопака“, і не ввійшов, улетів у коло. По коругу він не бігав, не ходив, щоб там злегка притупувати закаблуками чи носками викидати споміж трави сміття та грудочки землі. Ні, він ударив раз, два і пішов навприсядки, з підскоком, з вивертом. Де й поділись його понад п'ятдесят років, він носився як парубок, як носився ще в Луганську, серед буйної молоді. За ногами годі було й помічати, що вони там витворяють. Стежили за руками, які, здавалось, у такт ногам танцюють і собі.

Дивились на нього й дивувались. Де, пак, секретар партійного комітету такого заводу, літня людина—і отак викомарює, так молодо, по-парубочому виробляє карколомні викрутаси. Глядячи на нього, до коругу входили ще—молодь і старіші—переймались настроєм, бралися перетанцювати. Та Тимофій Антонович не змагався ні з ким. Він танцював поки йому хотілось.

Відсапнувшись після танку, Рижов підійшов до співаків і там забрав увагу. Скоро він був уже в центрі. Заклавши руки за спину, похитуючи головою, починав:

Там, де Ятрань круто в'ється,
Спід каменю б'є вода...

Барвисті юнацькі голоси підхоплюють за Тимофієм Антоновичем, і дзвінка пісня несеться в простір, луною віддаючись у зеленому вбранні лісу...

Після обіду Рижов пішов до затону. Пригадалось далеке-далеке дитинство на Кам'яному Броді, коли, накивавши п'ятами, тікав від матері й на поганюшу вудочку з малесеньким гачечком ловив рибу в Луганці. Любив він ще закачати штаненята, спустити ноги в Луганку і бовтатись у водичці, або

впасти догоричерева, випучити очі в синяву високого неба й віддатись солодким мріям. Споміж похилих верб, він вибрав лежачий стовбур і сів на ньому.

Хилило на вечір. Сонце підходило до заходу. Від його проміння по воді простягались довгі тіні верб. Захотілось, як це було колись, роззутися, спустити з берега босі ноги. Він уже й нагнувся розстігнути краги, коли почув шелест.

Повісивши голову, до нього підходив Квач.

— Тіма, ти мене хоч вилай,— промовив він тихо, здуше-ним голосом,— хоч що хоч роби зі мною.

— Що таке?— здивувався Рижов.

Квач стояв перед ним сумний, знепокоєний. По його обличчі Рижов догадувався, що прийшов він з невеселими думками і розмова між ними зайде далеко не святкова.

— Я хочу поговорити з тобою.

— Прошу!— рукою показав поряд.

Квач поглянув навколо, перевірів: чи немає когось поблизу, хто міг би підслухати їхню розмову, потім уже опустився на стовбур.

— Я ось ніяк не можу заспокоїтись: чому ти, всі,— він кивнув головою в бік крислатого дуба, де недавнечко обидва вони танцювали,— чому ви не питаєте мене, не притягаєте до відповідальності за нерозпорядливість, що привела до пожежі?

— Нащо питати?

— Тобто? А може я хотів спалити завод?

Квач, випивши чарку й розварившись на сонці, був весь п'яний, червоний. Розгублені карі очі великими чоловічками розбігались поза Рижовим, не то соромлячись його, не то когось там відшукуючи.

Рижов поглянув на нього, хитнув головою.

— Пожежа сталася не з твоєї вини.

— Ти, ти...

Чи слова не підбрав, чи не вистачало сили пропхнути те слово, а якусь мить він сидів мовчки. Механічно рукою хотів одгорнути ширше білу сорочку, але зробив це раптом, одірвав з пазушки обидва гудзики.

— Ти знаєш?— нарешті знайшовся він.

— Знаю,— сказав Рижов.— Переконаний, хоч і тебе не виправдую.

— Так чому ж мовчиш? Коли б одхлистав мене, як собаку, я знав би...

— Юро, що це?— спитав Рижов, давши йому виговоритись.

— Може й крик неіснуючої душі, що часом не знаходить собі місця.

— Чому?

— Тобі буде нудно.

— А ти не зважай,— якщо тобі від цього полегшає— ти розкажи,— порадив Квачеві.

Несподівано серед тиші вихором пронісся вітер, перебираючи листям, як віртуоз-баяніст перебирає по голосниках свого інструменту. Квач прислухався до пориву вітру, наче намагаючись вловити його літ. Але вітер вже сховався десь у просторі.

— Бачиш, як подумаю, то й дитинство у мене складалось не по-людському. Батько мій, робітник цукроварні, надумався вивести сина на широку дорогу. Він улаштував мене в Катеринославське реальне училище (брат його, а мій дядько працював там ливарником на металургійному) і мріяв улаштувати до гірничого інституту. Тільки не дожив батько, поки синок його вийде в люди. Обварило його при вибусі казана. По смерті батька я хотів піти репетитором, але, попавши в лапи до мадам Кротової, вискочив звідти, як навіжений, бо вона посягала на мою юність, хотіла зробити з мене іграшку. А на третій день мене вигнали з реального. І з вогню я попав у полум'я. В 1916 році мене мобілізували на імперіалістичну, а в червні 1917 року, з указу Керенського, я брав участь у бійні. Та тоді танула вже руська армія. Після цього невдалого наступу і я наживав п'ятами. А що дядько з Катеринослава переїхав до Луганська і взяв до себе мою матір, я теж приїхав до них.

— Знаю,— тихо проказав Рижов.— Для чого ти це заново згадуєш?

— Не перебивай,— зауважив Квач,— коли згодився слухати. Іншим разом навряд чи скажу, а тепер груди розпирає самому.

— Пробач, я не хотів, щоб ти подумав так.

— Приїхавши, я сидів у Луганську. На моїх очах Ворошилов організував Червону гвардію. Я взяв Пархоменка, Цупова, схилився перед мужністю „Першого Луганського Соціалістичного загону“, що виїхав проти німців під Конотоп, а під Родаковим дав ворогу доброго прочухана. Та сам я відсиджувався і при німцях і при козаках. І ті й ті зарились на мене, а я уникав, поки витяг мене ти.

— І що ж?— спитав Рижов.— Ти жалкуєш?

— Тільки не за тим, що воював разом з тобою, з Гурієм Долею, з луганцями, взагалі з червоними проти всякої наволочі. За іншим жалкую, Тім. Я ж із робітничої родини, сам робітник, і місце мені з робітниками, в авангарді. А я одколювався...

Він передихнув. Прикурив нову цигарку від згасаючої, затягнувся, випустив дим кілечками. Вони, наче підпихувані руками, ледве зводились угору.

Рижов мовчав. Дивлячись в обличчя співрозмовцеві, він ловив кожне його слово.

— Я жив окремим життям,—говорив далі Квач,—осібно від оточення, лише для себе. Мене не переконала поведінка Власа Долі, коли він, зовсім молодий інженер, запобіг аварії з ковшем. Мало зачепила й твоя поява на заводі. І треба було статися пожежі, щоб тут, нарешті, я помітив самовідданість людей. Коли б не такі люди—заводу б не було. А я? До чого дійшов я? Я жду, що мене ось-ось покличуть на збори і там засудять. І серед них будеш ти, ти, який колись виврав мене з обіймів смерті... Стій!—помітивши рух Рижова, не дав йому й рота розкрити.—Дай виговоритись. Наболіле я можу сказати тільки тобі, і то не завжди, тільки зараз.

За час розмови він уперше підвів голову, подивився в очі Тимофіїв Антоновичу. З мить подержавши так, знову опустив униз, уставившись у маленьку квіточку молочая, що стриміла біля ніг.

— А дома який я? Сам ти відчитав мене за сина. Та разом треба було й за дружину. Ти знаєш, як я ставився до неї, і тому, коли вчора покликав у театр, вона здивувалась, назвала мене хорошим. Я обходив її, нехтував їй життя, а вона за людяне ставлення до неї, всього один раз, не знає вже де посадити мене, не підбере потрібних ласкавих слів. Ось як воно! Життя пішло вперед, а я відстав.

Знову припав цигарку й попахував, часто випускаючи з рота дим то кільцями, то великими клубками. На обличчі він був рожевіший за надвечір'я.

Сонце в передзаході з усього розмаху пробивалось крізь товщу дерев, клало широкі й вузькі довгі полоси на траві. Понад деревами маячили хмарки, бліді, як борода в дев'яностолітнього дідуся, злегка почервонілі від заграви.

— Ти все сказав?—спитав у Квача Тимофій Антонович, коли той замовк.

— Все. Суди тепер, як знаєш.

— Гаразд!—Рижов перекинув ногу через стовбур верби, сів верхи.—А вороги могли підібрати тебе. Як радісно, що ти вже сам переробляєш покидьки металу в високоякісну сталь. І хочеться, щоб сталося це найскоріш. Згоден?

— Так,—хутко сказав Квач.

— Тоді, ось тобі моя рука!

Квач міцно потис руку.

Тим часом, залишаючи по собі ледве помітні брижі на воді, човен підходив до берега. До Квача й Рижова донеслось падіння облишених весел. За черету, що відділяв човен, людей не можна було побачити в заході, проте їхні слова почули:

— То ви поспішаєте, Власе Гуровичу?

„Клава!“—пізнав Квач.

— Так,—відповів чоловічий голос.

— Подумаєш, закоханий у спідницю! Вона від нього тікає, а він за нею ганяється.

— Пробачте, Клавдіє Степанівно. Ми говоримо різними мовами.

— Пхі! І це говорить мужчина? Знаю я вас, усі бабники!

— Не з того краю зайшли, Клавдіє Степанівно. Я, звісно, не збираюся читати вам мораль, а скажу відверто, що для себе обираю друга на ціле життя, не того, який тільки дома зів'є теплий, затишний куточок, а який буде співучасником у всьому моему житті—особистому й громадському.

— Пхі!

— Як хочете.

— Значить, ви йдете?

— Так.

— І не поцілуєте?

— А я поцілунками не розкидаюсь.

— Грубіяні!

Не відповідаючи їй, Влас ухопився за весла.

Човен скоро причалив до берега. Клавдія Степанівна перша вистригнула з човна і сховалась в глибині дерев.

— Чув?—спитав у Квача Тимофій Рижев.—Оце так жінка.

— А чи ти знаєш хто вона?

Квач ураз не відповів, а поки думав, до них підійшов Влас.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Юрій Денисович сидів біля дружини.

— Якщо хочете, щоб ваша дружина зосталась жива, мусяте негайно вирядити її до лікарні,—заявив лікар.

Квач заперечливо похитав головою.

— А я вам кажу: тільки до лікарні!—настоював лікар.

— Докторе...

— Годі!

Квач настоював на своєму. Йому здавалось, що в лікарні дружини не доглянуть, що там сестри й санітарки байдуже поставляться до неї, бо їм однаково, чи виживе вона чи помре. А коли помре, що тоді робитиме він?

Голова хворої сповзла з подушки. Засклілі, напівзакриті очі дивились на стіну. Загострений ніс мав сіруватий відтінок. Спід посинілих і злегка перекошених губ висувались ряди зубів, а починаючи з шиї, на тілі хворої розлігся червонуватий висип.

— Я вам кажу,—настоював лікар,—тільки до лікарні. Коли ж вона зостанеться дома, я не берусь лікувати її.

— А я не вірю в лікарню.

При цьому Квач зіскочив з стільця і, щоб не дивитися в очі, пішов повз нього і повз хвору, переступив поріг до другої кімнати. Там чекав на висновок лікаря Тимофій Антонович.

По тому, як вискочив Квач, Рижов догадався, що вони не договорились. Бачив, потрібне було його втручання і він не загаявся.

— Що таке, Юро? — спитав у Квача.

— Лікар вимагає вирядити в лікарню.

— То що?

— Знаєш, Тім, я хотів би, щоб моя дружина була під пильним доглядом, а в лікарні...

— Ти помиляєшся, — заговорив Рижов, — там догляд краший, ніж дома.

— Але...

— Даремно, — переступив поріг лікар. — Дружині полегшити муки можна тільки в лікарні.

Кволий і вимотаний Квач ще не дав згоди, та вже не відстоював, як спершу. Він поводив очима то на лікаря, то на Рижова, маючи намір вловити їхню змову. Це було даремно.

З тієї кімнати почувся голос хворої. Квач рвонувся до неї, але на порозі стояв лікар, перетяв йому путь.

— У стані марення. Не доторкуйтесь до неї.

Сказавши, лікар повернувся туди, а слідом увійшли Квач і Рижов.

— Ну, Юро, — тихо мовив Рижов, — вирішуй. Давай я зараз же подзвоню, щоб прислали машину. Справді, в лікарні їй буде краще. Там догляд спеціальний, постійно вартують лікарі. Ну!

Квач опустився на стільці. Підставивши під підборіддя долоні, мовчки втопив погляд на дружину. Здалека, збережена хто зна відколи, витиснулась сльозина і, розплившись по очах, заблищала проти сонячного проміння.

— То як ти, Юро? — допитувався Рижов.

— Дзвони, — видавив Квач.

***

Та ж квартира, а без дружини не так у ній. То було все на своєму місці, знало порядок, затишно було. Тепер не те: он загорнувся половики і Квач не придумав відгорнути його; он неприбрана постіль і розкладені безладно подушки, порозсувані стільці, крісла; вікна давно не змивані, й на них, як і на квітах, може в міліметр, лягло пилюки. Самому не до того, щоб усьому дати раду, навести порядок. Прийшовши додому, він ото окине оком квартиру й опускається в крісло перед ліжком. Там сидить довго, не відриваючи погляду з однієї точки, заглиблений у думки.

На дворі була вже осінь. На зміну теплим дням пішла мокропогодиця, врядагоди перемішана з сірими туманами.

Ідучи з лікарні, Квач забіг на квартиру до Тимофія Антоновича, де тепер доглядали його сина.

Хлопець саме готував уроки, сидячи коло вікна. Йому

випустилися в очі сухенькі синові плечики, блідувате, не в матір, обличчя. Він підійшов до нього і вперше за весь час поцікавився як син готує уроки. Вислухавши, сів на стілець поряд з ним і весь зіщулювся.

— Тату! — підскочив до нього хлопець. — Таточку, чого такий? Мамі тяжко? Мені теж її жаль, і я плакатиму.

Син худеньким тільцем притисся до батька, а він нездбаний приласкати сина як слід, гладив його по голівці...

Дома було нудно самому. Знав, Рижова ще немає з заводу, і піти абикуди не хотілось. Учора Клава Бруст знову нагадала йому щоб зійтися в Гуня, та він не відповів їй. Він поїхав сюди-туди, мов неприкаяний, поки не задзеленчав звоник. Похапцем відкрив двері. Там стояв Тимофій Антонович і Влас Доля.

— Можна до тебе? — спитав Рижов.

Квач наче змахнув ураз смутку, веселіше поглянув на них, легка усміхнувся.

— А чому ж? Будьте ласкаві!

***

Квач дідатись не міг, коли забере дружину. Ледве мирилася криза, він готовий був привезти того ж дня, але годі було й нагадувати про це лікарям, та й стримали Рижов і Доля. Вже як стала вона переходити по палаті, всі троє похили й привезли її додому.

Дора Іванівна, ніби не вірячи своїм очам, роздивлялася по кімнатах. Потім важко опустилася на ліжко, зморена і жовта, як віск. Ще повела очима сюди-туди і, не знайшовши, спитала в Квача:

— А де ж Славик?

— Він зараз буде.

— Він гуляє? — втомно питала вона.

— Він у Рижова. Там перебував, коли тебе не було.

Вона поглянула на Тимофія Антоновича, вдячно кивнула йому головою.

— Як я втомилася, — сказала вона. — Нічого гіршого немає в світі як хвороба. Як вона вимотує людину! Я вже думала, що більше не побачу нікого з вас.

Рижов зрушив з місця, щоб підвестись і піти, залишити її саму, та ледве він устав із стільця, а за ним і Влас Доля, як це помітила Дора Іванівна. Вона піднесла тонку, вишухлу руку, тихо запрошуючи:

— Сидіть! Я хоч надивлюся на вас.

— Та воно, — почав Тимофій Антонович, — уже б нам і додому пора. Знаєте, може діло яке знайдеться.

— Ні, ні, посидьте. Скажіть, за цей час ніхто не скривдив Юрія? Ні?

У Квача сіпонулась нижня губа, роздулися ніздрі, помітно збіглись обочочки під очима, збрижились круг шраму на підборідді, трохи вкритому білою щетиною. Він глянув на дружину й одвернувся, схвильований, розчулений.

Відчинились двері. На порозі показався Славик.

— Мамочко!— крикнув хлопець.

На обличчі в матері ледве помітними кровинками засвітілась радість. Вона, безсила кинутись йому назустріч, простягла вперед худі руки, прийняла в обійми сина.

Квач не вдержався. Прикривши руками обличчя, вийшов до другої кімнати, притулився лобом до шибки.

Услід за ним вийшли Рижов і Доля. Вони, тихо підступивши до нього, пошепки прохали:

— Заспокойся, Юро. Для чого це?

Але Квач був безсилий утриматись. Сльози, довго збираючись, тепер зринули.

— Ну, заспокойся, Юро,— прохав Рижов.— Не треба. Знаю, в тебе зіпсовані нерви, та ти відпочинеш і все минеться. Заспокойся ж, прошу тебе.

Квач хотів щось сказати. У голові стільки думок назбирилося за останній час, що самому й думати годі, не те щоб раду дати. Але сказати він нічого не зміг. Сльози котились з очей, а в горлі, наче подавився чимнебудь.

— Друзі мої!— насилу видавив згодом.— Не можу я, не можу! Як я помилявся. Я ж бо їх вважав за тягар, обох зневажав. А дружина квола, слаба, і лише переступила поріг, вже запитує: чи ніхто не скривдив мене? Зрозумійте ви!

Обом радісно спостерігати це хвилювання. Вони свідками народження справжньої людини. Проте їм не хотілось, щоб довідалась хвора. Вони як уміли заспокоювали його, та це було марно.

— Не можу. Мені соромно глянути їй увічі, як соромно перед тобою, Тіма, і перед Власом. Коли б ви тільки знали все...

Докінчити мови йому не вдалось. У дверях, держачись за одвірочку, показала Дора Іванівна.

— Юрочко, що з тобою?

Їй не можна було ходити, а вона поривалася. Не пускаючись одвірочкою, вона переступила поріг, хотіла йти до нього. Та Квач вже підскочив до неї, підхопив попід руки.

РОЗДІЛ ДВАНADЦЯТИЙ

Сьогодні веселий прийшов на роботу Квач. Оком майстра-знавця він окинув навколо, обійшов усі печі, пробіг по канавах. Біля комсомольської побачив Власа Гуровича, підійшов до нього.

— Ну, як воно?— спитав, потискуючи руку.

У Квачевій мові Влас відчув зовсім інший тон. Це був голос людини, яка всім цікавиться.

— Одружуюсь,— сміючись відповів Влас.— Сподіваюсь, що ось-ось ви звільнитесь від домашніх турбот і будете посадженим батьком.

— О, та я...— Квач запнувся, почервонів.— Я хоч сьогодні готовий.

Влас і не зчувся, як випалив майстрові:

— Бачу по вас: сяете, як ясне сонечко, дарма що на дворі тільки дощі та негодиця.

— Ну-ну, дощі та негодиця! Хіба вони заважають у роботі? Та ми й у віхолу робитимемо своє.

Квач був жвавий. Цієї бадьорості досі Влас не помічав.

— А тут,— допитувався він у Власа.— Чим похвалишся перед майстром?

— О, Юрію Денисовичу, тут хоч світ-за-очі тікай.

— Чому?

— Не виходить щось нова сталь.

— Не виходить?

— Бульбашиться, клята. Ось погляньте. Може ваша довголітня практика стане в пригоді нам.

— Обов'язково!

Вони підступили до печі. Квач заглянув у ложку, звідки лився метал.

— От що,— розглянувши, повагом заговорив Юрій Денисович,— робота ця для всіх нас нова. Точно підказати я не берусь. Проте, думаю, прослідкуємо два-три витопи від початку й до кінця. З витопів дамо на аналіз та спроби і вже по них дійдемо висновку, як краще робити. Не треба йти навапмацки. Якщо у когось будуть сумніви, давай подумаємо разом. У нашій роботі головне—правильно оцінити кожне явище. Коли бульбашиться метал, значить він або переокислений, або довго держиться, вже готовий, у печі...

На диво сьогодні говіркий Квач викладав Власові способи пізнання металу, що досі держав тільки про себе. Влас охоче слухав майстра.

У цей час Юрія Денисовича покликали. То начальник цеху, побачивши його з Долею, поспішив зазвати до себе.

— Отак і зробіть,— закінчив Квач.— Коли, припустімо, я потрібен буду раніше, ніж звільнюсь у начальника, не гайтеся прислати по мене. Гарзд?

— З охотою,— бистро пристав на його пропозицію Влас Доля.

Начальник цеху зустрів Юрія Денисовича стримано, з робленою суворістю. Він навіть не підвівся зза столу, не пішов йому назустріч, як було раніш, до пожежі на заводі. Він тільки відкинувся на спинку крісла, глибше на носі посадив окуляри, наче вони спадали й заважали йому.

— На мою думку,—підкреслено сухо заговорив Гунь, появившись у цеху, ви мусили б провідати мене.

— Хіба в тім є провина, що я заговорив з інженером? Адже мова йшла про...

— Адже треба знати,—ви мусите інструктуватися тут у мене. Вам зрозуміло?—перебив начальник.

— Саме?—вже зміненим голосом запитував Квач, підходячи ближче до нього.

— На електропечах усю ніч женуть брак. Робітники самі й дехто з адміністрації з того невдоволені, нарікають.

— Як?—аж підскаочив Квач.—Чому ж не викликали мене?

— Дуже просто. Говорячи з вами відверто,—туди ходити й допомагати не треба.

Начальник хвилювався. Голос його був тремтливий, зате лагідно чіткий.

Проти начальника стояв майстер, перебігаючи очима з зализаного лоба на скельця великих окулярів.

— А коли я хочу працювати там?

— Цього вам не треба...

— Чому?—нетерпеливився Квач.

— Про це довідається сьогодні увечері.

Квач умити обімлів і відсахнувся. Фарба з лиця де й ділася. Він стояв поплотнілий, кліпав очима, намагався роздивитися Гуня, та бачив тільки прилизане назад його чорне, злегка посріблене волосся, бачив рухомі щелепи і незвичайні для людини—гострі й рухомі вуха.

— Зрозуміли,—тим же лагіднуватим, злегка дрижачим голосом говорив Гунь,—чому я не дозволяю вам ходити до них?

— Але...

— Нехай вони женуть брак. Нехай...

— Симоне Петровичу...

— Не дозволяю! Сказав?—уже підвищеним голосом вимогливо настоював начальник цеху.

— А я піду!—різко сказав Квач.

— Тільки підіть без мого дозволу!

— Що-о?

Квач, не пам'ятаючи себе, підскаочив до нього, зірвав з очей окуляри, кинув їх під ноги, а рукою вхопив за комір з галстуком.

— Моїми руками хотів продовжувати війну? О, ні, гаде, не вийде! Не завербуєш!

Несподіваним рухом Гунь відбив Квачеву руку, схопився з крісла, став майже врівень йому.

— Подумай, безумцю, бо пропадеш!

— Ого!..

Сталося все несподівано хутко. Гунь миттю дістав браунінг, а Квач, не тямлячи себе, раптом ухопив стілець і з

усього розмаху тріснув його по руці. Глухо віддався в конторці постріл, але відведена куля марно шльопнулася під ноги...

— Що сталося?—стривожились у цеху.

По конторці пробіг Гунь. Він хотів вискочити, та на порозі вже був Влас Доля. Збоку метушилась бліда й перелякана Клава Бруст, а в глибині кімнати стояв майстер Квач, з задньою ніжкою від побитого стільця, і перед ним, на підлозі, лежав вибитий браунінг.

Кінець.

Харків, 1938 р.

Єва Нарубіна

МІНІАТЮРИ

***

Ой, не скаже ніхто, чого б це
Не любить в вісімнадцять літ?
Полюбила дівчина хлопця,—
Першовіт в її серці розквіт.
Вже майбутнє вона сплітає
З мрій барвистих і снів ясних.
Безтурботна, того й не знає,
Що посіяла зерно в сніг...

Груднева ніч. І йти б отак...
— Як хороше!—Рука з рукою.
Сердень гарячих ніжний такт
І мрійний сніг над головою.
І так хвилює:—Схились!
Нікого навкруги нема.
І губи жадібно злились,
„Нарешті в Києві зима!“

***

Є нове у мене плаття, я його вдягаю рідко,
Бо соромлюся в новому, хоч і хороше мені.
А сьогодні я вдяглася, заплела у коси квітку,
Бо казав мій друг, що любить
свіжі квіти весняні...

***

Мое серце рветься теж до бою.
Не забудь! І збережи портрет.
Знай, що в думці

в бій іде з тобою
Білоруська дівчина — поет.

Київ, 1940 р.